

Inhoudelijk fundament economie, arbeidsmarkt en mobiliteit

Bijlage: gebiedsprofiel, beleidskaders en
ontwikkelingen

Opdrachtgevers: Stichting EDBA en gemeente Alphen aan den Rijn

Rotterdam, 19 november 2020

Inhoudelijk fundament economie, arbeidsmarkt en mobiliteit

Bijlage: gebiedsprofiel, beleidskaders en ontwikkelingen

Opdrachtgevers: Stichting EDBA en gemeente Alphen aan den Rijn

Walter Hulsker
Marten van den Bossche
Erik van Ossenbruggen
Bas Gerretsen
Menno Wester

Rotterdam, 19 november 2020

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	Gebiedsprofiel	4
2.1	Economische structuur en vestigingsklimaat	4
2.2	Arbeidsmarkt	8
2.3	Innovatiekracht	14
2.4	Werkmilieus	17
2.5	Circulaire economie	19
2.6	Vrijetijdseconomie en gastvrijheid	21
2.7	Transport en mobiliteit	22
2.8	Samenvatting	23
3	Beleidskaders	24
3.1	Structuurvisie Alphen aan den Rijn 2031	24
3.2	Coalitieakkoord en uitvoeringsprogramma 2018-2022	24
3.3	Economisch actieprogramma 2016-2019	24
3.4	Nota toekomstbestendige arbeidsmarkt	25
3.5	Actieagenda Recreatie en Toerisme	25
3.6	MIPI (2020) en Structuurvisie Verkeer en vervoer (2013)	25
3.7	Strategie bedrijventerreinen Holland Rijnland 2019	26
3.8	Strategische agenda Rijn- en Veenstreek 2020	26
3.9	Samenvatting	27
4	Trends en ontwikkelingen	28
4.1	Economie	28
4.2	Arbeidsmarkt	28
4.3	Innovatiekracht en werkmilieus	31
4.4	Landschap	32
4.5	Circulaire economie en duurzaamheid	32
4.6	Vrijetijdseconomie en gastvrijheid	32
4.7	Transport en mobiliteit	33
4.8	COVID-19	34
4.9	Samenvatting	36

1 Inleiding

1.1 Bijlage bij het inhoudelijk fundament economie, arbeidsmarkt en mobiliteit

Dit document vormt een bijlage bij het hoofdrapport *‘Inhoudelijk fundament economie, arbeidsmarkt en mobiliteit - Opmaat naar de economische agenda voor Alphen aan den Rijn’* dat Ecorys heeft opgesteld in opdracht van de Economic Development Board Alphen aan den Rijn (EDBA) en gemeente Alphen aan den Rijn.

In het hoofdrapport wordt de opmaat naar de nieuwe economische agenda voor de stad gemaakt. Deze nieuwe economische agenda wordt opgesteld door de gemeente Alphen aan den Rijn. De EDBA (Stichting Economic Development Board Alphen aan den Rijn) geeft inhoudelijk advies voor de totstandkoming van de agenda. Hiervoor is een analyse nodig van de lokale economie van Alphen aan den Rijn. Het hoofdrapport bevat een SWOT-analyse, synthese en beleidshandvatten. Deze drie onderdelen konden niet tot stand komen voordat er een grondige analyse van de lokale economie was gemaakt. Het resultaat van die basisanalyse is te vinden in dit bijlagedocument. De bijlage kan gelezen worden als naslagwerk en verdieping op de SWOT-analyse in het hoofdrapport.

1.2 Leeswijzer

De analyse waarvan we de resultaten presenteren in deze bijlage bestaat als het ware uit keten van logische, elkaar volgende onderzoeksvragen. Beginnend bij de huidige stand van zaken, vervolgens naar de ambities die de gemeente en EDBA hebben en naar de trends en opgaven waarmee Alphen aan den Rijn naar verwachting te maken zal krijgen in de toekomst.

Figuur 1.1: Onderdelen van de bijlage

2 Gebiedsprofiel

De eerste stap in het toewerken naar een nieuwe economische agenda is het identificeren van de huidige staat van Alphen aan den Rijn. Wat karakteriseert de gemeente? Waarin liggen de huidige sterke kanten van Alphen aan den Rijn? In dit hoofdstuk wordt dat geanalyseerd ten aanzien van de economische structuur, vestigingsklimaat, arbeidsmarkt, innovatiekracht, werkmilieus, circulariteit, recreatie en toerisme, en mobiliteit.

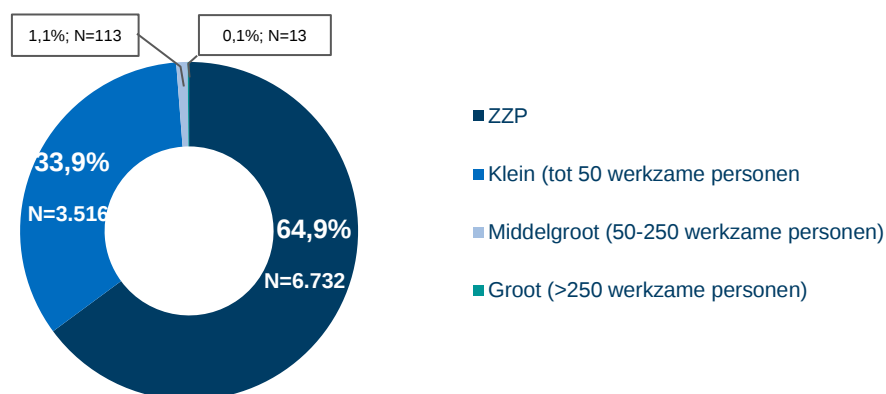
2.1 Economische structuur en vestigingsklimaat

Verdeling naar grootteklasse en opleidingsniveau

Er zijn volgens de laatste cijfers (2019) in Alphen aan den Rijn 10.374 bedrijven gevestigd. Het merendeel daarvan is een onderneming van een zelfstandige zonder personeel (ZZP'er). Echter is dit in Nederlands perspectief weinig (het Nederlandse gemiddelde ligt op 78% ZZP¹). Nog eens een derde wordt gevormd door het kleinbedrijf (tot 50 werkzame personen). Figuur 2.1 geeft de exacte verdeling weer.

Door het relatief lage aantal ZZP'ers zijn er automatisch relatief veel bedrijven tot 50 werkzame personen. In Nederland is dit gemiddeld slechts 21%. Alphen aan den Rijn is dus een echte MKB-gemeente.

Figuur 2.1: Bedrijvenpopulatie in Alphen aan den Rijn (2019), naar grootteklasse

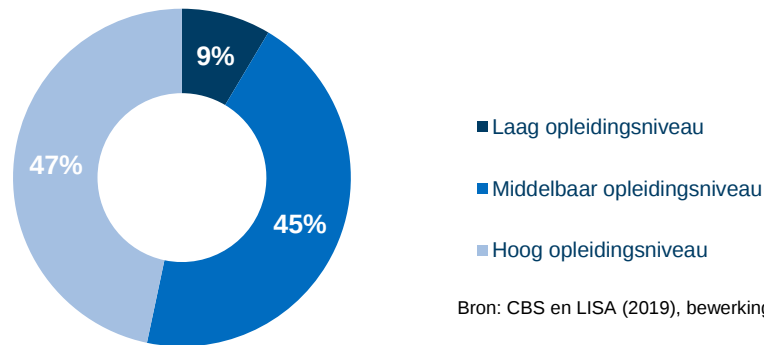

Bron: LISA, 2019, bewerking Ecorys

Gekeken naar opleidingsniveau, bestaat de Alphense werkgelegenheid voor ongeveer gelijke delen uit banen van middelbaar niveau en hoogopgeleid niveau. Het grote aandeel banen voor hoogopgeleiden wordt verklaard door de sectoren zorg en welzijn, zakelijke dienstverlening en onderwijs, waarin veel hoogopgeleiden werkzaam zijn. Met name de twee eerstgenoemde zijn sterk aanwezig in de gemeente.

¹ Bron: CBS (2020), StatLine - Bedrijven; bedrijfsgrootte en rechtsvorm

Figuur 2.2: Werkgelegenheid verdeeld in drie opleidingsniveaus

Bron: CBS en LISA (2019), bewerking Ecorys

De economie van Alphen aan den Rijn is in absolute omvang met name gericht op de dienstensector. De top 3 sectoren met de hoogste werkgelegenheidscijfers zijn de handel, zorg en welzijn en advies en onderzoek (tabel 2.1). In termen van clusters laat tabel 2.1 zien dat de zakelijke dienstverlening (advies en onderzoek, overige zakelijke diensten, ICT, financiële dienstverlening en makelaardij) en collectieve dienstverlening (zorg en welzijn, onderwijs, overheid) samen met 45% aandeel zorgen voor bijna de helft van de werkgelegenheid in de gemeente. Wanneer daar de handel en logistiek (groothandel, retail, vervoer en opslag) bij opgeteld wordt, vormen deze drie categorieën bijna driekwart van alle werkgelegenheid.

Vergelijking met Nederlands gemiddelde en andere gemeenten

Een andere manier van kijken naar de economische structuur is de mate van specialisatie. Dit wordt doorgaans uitgedrukt in de locatiequotiënt (LQ), die de mate van oververtegenwoordiging van de sector in de gemeente weergeeft, ten opzichte van het landelijk gemiddelde, of een andere referentiegemeente. In tabel 2.1 is daarom ook een vergelijking met de naburige, vergelijkbare gemeente Woerden gemaakt. Een LQ van 1,0 geeft aan dat een sector lokaal precies gemiddeld voorkomt vergeleken met het Nederlandse gemiddelde (of Woerden). Een LQ boven de 1,0 (en met name vanaf 1,2) duidt op specialisatie: de sector komt lokaal dan immers >20% sterker voor dan gemiddeld in het vergelijkingsgebied.

Kijkende naar tabel 2.1 valt al snel op dat Alphen aan den Rijn relatief zeer sterk gespecialiseerd is in de landbouw. Binnen de gemeente zijn er twee keer zo veel banen in de landbouw dan verwacht zou mogen worden in vergelijking met een gemiddelde Nederlandse gemeente. De Greenport Boskoop, geografisch cluster van boomkwekerij met nationale betekenis, is hier een belangrijke drijvende kracht achter. Andere specialisaties van de gemeente zijn de handel en logistiek (vervoer en opslag) en advisering en onderzoek. Zeker ten opzichte van Woerden geniet Alphen aan den Rijn hierin een groot competitief voordeel. Daarentegen blijven de industrie en ICT in belang achter.

Tabel 2.1: Sectorale structuur van de economie in Alphen aan den Rijn (2019)

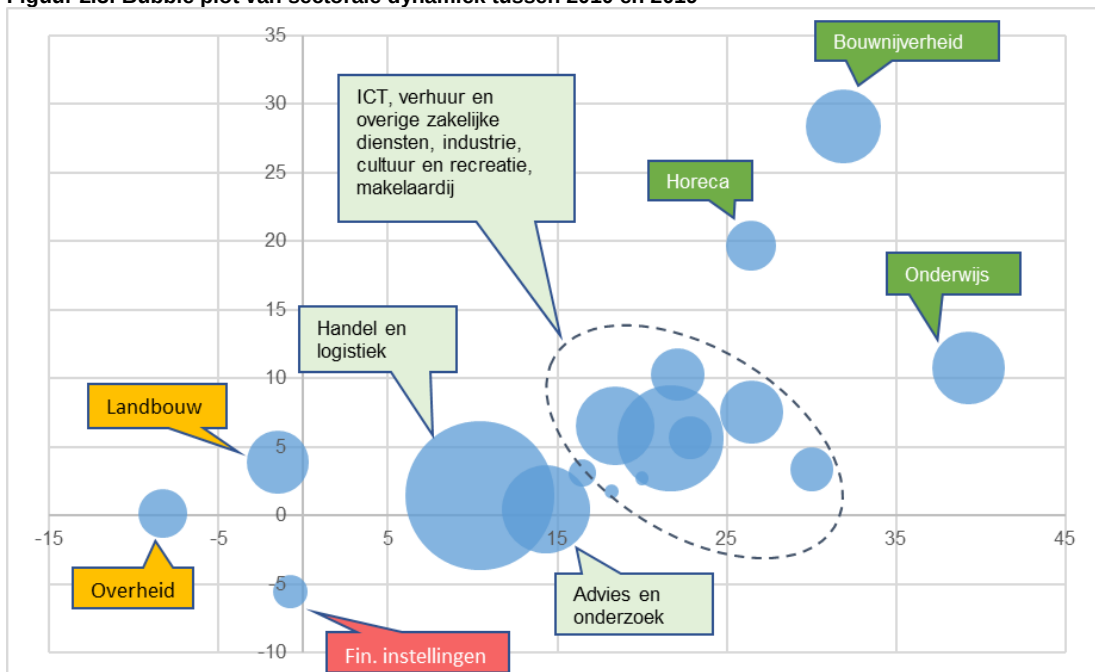
Sector	Aantal banen	%	LQ ten opzichte van Woerden	LQ ten opzichte van Nederland
Handel en logistiek	13.190	28%	1,15	1,23
Zorg en welzijn	6.658	14%	1,05	0,91
Advies en onderzoek	4.661	10%	1,01	1,61
Industrie en winning van delfstoffen	3.629	8%	0,71	0,77
Bouwnijverheid	3.294	7%	1,14	1,25
Onderwijs	3.154	7%	1,10	1,00
Overige zakelijke diensten	2.353	5%	1,24	0,38
Landbouw, bosbouw en visserij	2.229	5%	9,26	1,90
Vervoer en opslag	1.822	4%	0,65	0,75
Informatie en communicatie (ICT)	1.696	4%	0,79	0,96
Horeca en logies	1.471	3%	0,78	0,61
Overheid en sociale verzekeringen	1.406	3%	0,90	0,61
Cultuur, sport en recreatie	1.107	2%	1,08	1,42
Overige dienstverlening	1.083	2%	0,50	1,43
Financiële instellingen	684	1%	2,31	0,61
Makelaardij	434	1%	1,11	1,15
Nutsbedrijven	115	<1%	0,12	0,27
Totaal	47.234	100%	N.v.t.	N.v.t.

Bron: LISA (2019) en Vastgoeddata (2019). Voor een toelichting op de locatiequotiënten (LQ): zie vorige pagina.

Economische dynamiek

Naast de verdeling van sectoren in omvang is het belangrijk om inzicht te krijgen in de groeisectoren. Sectoren die groei laten zien, bieden meer potentie voor verdere groei dan sectoren die al relatief behouden prestaties leveren. De bubble plot in figuur 2.3 geeft dit weer.

Figuur 2.3: Bubble plot van sectorale dynamiek tussen 2010 en 2019

Bron: LISA (2019), bewerking Ecorys

De bubble plot zet de groei in banen (Y-as) af tegen de groei in aantal vestigingen (X-as). Bovendien wordt ter referentie de absolute omvang in banen in 2019 weergegeven met de grootte van de bollen. Hoe verder een branche diagonaal naar rechtsboven verschuift, hoe gunstiger de economische ontwikkeling van die branche over de afgelopen 3 jaar is geweest. Met name banengroei is relevant, want hoge vestigingengroei zonder banengroei duidt louter op toename van ZZP'ers.

Uit figuur 2.3 blijkt dat de meeste categorieën in Alphen aan den Rijn over de afgelopen tien jaar zich gunstig hebben ontwikkeld. De bouwnijverheid valt in het bijzonder op door de banengroei van 28,4 procent, in combinatie met een toename van het aantal vestigingen met 31,9 procent. Hiervoor ligt een verklaring in de economische opleving na jaren van economische crisis (2008-ca 2011). Ook de horeca en logiesverstrekking en het onderwijs behoren tot de top 3 best presterende sectoren met respectievelijk 19,7 en 10,7 procent banengroei.

Alleen de financiële dienstverlening heeft relatief matig gepresteerd, met een daling van het aantal banen met bijna 5,5 procent ten opzichte van 2016. Een reden voor de afname van werkgelegenheid in deze sector kan de ontwikkeling van automatisering en digitalisering zijn, wat het laatste decennium sterk is ontwikkeld en in sommige gevallen ten koste van banen gaat.

Drijvende krachten achter de economische groei

Ten slotte werpen we een blik op de bijdrage van het gebied zelf aan de economie. De kenmerken van Alphen aan den Rijn – onder andere het vestigingsklimaat, het leefklimaat en gevoerde beleid – beïnvloeden namelijk ook de economische prestaties van de gemeente. Onder het 'rode looper beleid' van de gemeente vallen bijvoorbeeld de activiteiten van de EDBA en VOA, maar ook het inzetten op glasvezel, actief accountmanagement bedrijven vanuit de gemeente en de innovatiesubsidieregeling 'LEF' voor bedrijven.

Er is gebruik gemaakt van een shift-and-share analyse om de drijvende krachten achter de economische groei over de afgelopen tien jaar te ontrafelen. Deze analysetechniek ontleedt de totale procentuele groei van het aantal banen in de gemeente in drie onderdelen:

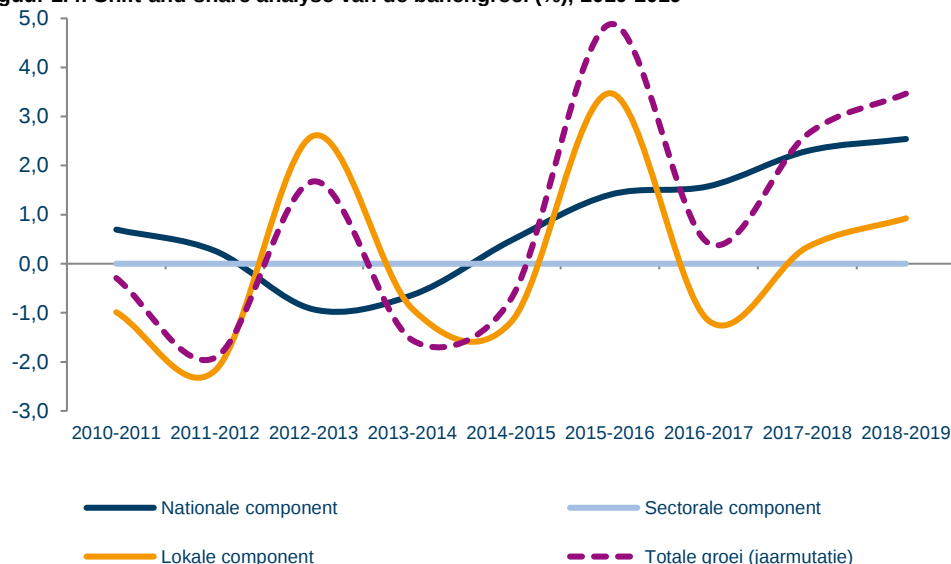
- nationale component (invloed van de landelijke conjunctuur);
- sectorale component (invloed van over- en ondervertegenwoordiging van specifieke sectoren in de gemeente);
- lokale component (de zojuist al genoemde overige kenmerken van de gemeente zoals het vestigingsklimaat).

Ieder van de drie componenten is een deel van de totale groei; iedere component kan positief of negatief zijn. De optelsom van de drie componenten is het totale percentage banengroei in de gemeente. Ter illustratie: van 2018 naar 2019 groeide het aantal banen in Alphen aan den Rijn met 3,5 procent. Dit percentage bestond uit +2,5 procent nationale component, 0 procent sectorale component en +1 procent lokale component.

Figuur 2.4 laat de ontwikkeling van de groeicomponenten zien over de afgelopen 10 jaar. Het is opmerkelijk dat de sectorale component constant 0 procent was. Dit betekent dat de sectorstructuur van Alphen aan den Rijn in grote mate overeenkomt met het landelijk gemiddelde, waardoor dit niet zorgt voor extra groei of verlies van banen ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde.

De lokale component varieerde sterk, maar was gemiddeld +0,1 procentpunt over de afgelopen 10 jaar. Dit laat zien dat de fysieke en sociale kwaliteiten van de gemeente licht positief werken voor de totale groei. De economie van Alphen doet het dus relatief iets beter dan dat je op basis van de sectorstructuur zou verwachten. Het vestigingsklimaat van de gemeente Alphen was de afgelopen jaren dus op orde door onder andere de centrale ligging van de gemeente ten opzichte van de grote steden en de bereikbaarheid via de A12 en provinciale wegen. Daarnaast is het ondernemersklimaat goed, want er is een stijging van het aantal banen sinds de crisis in 2013.

Figuur 2.4: Shift-and-share analyse van de banengroei (%), 2010-2019

Bron: LISA 2010-2019, bewerking Ecorys

2.2 Arbeidsmarkt

De werkzame beroepsbevolking nam in de afgelopen vijf jaar toe en betrof in 2019 ongeveer 59 duizend personen, dit betekent een netto-arbeidsparticipatie van circa 70,1% (tabel 2.2), in de arbeidsmarktregio Holland Rijnland was dit 71%.

Tabel 2.2: Werkzame beroepsbevolking en netto arbeidsparticipatie Alphen aan den Rijn, 2015-2019

	2015	2016	2017	2018	2019
Werkzame beroepsbevolking	55.000	56.000	57.000	59.000	59.000
Netto arbeidsparticipatie	68,5%	68,7%	69,5%	71,0%	70,1%

Het werkloosheidspercentage in Alphen aan den Rijn was begin 2019 met 2,6 procent (ten opzichte van 3,1 procent in Nederland) laag.² De werkloosheid liet in die periode een dalende trend zien: het aantal bijstandsuitkeringen daalde met ongeveer 13 procent van 1.590 in januari 2017 naar 1.380 in januari 2020. Vervolgens nam dit toe tot 1.410 bijstandsuitkeringen in maart 2020.³ In ongeveer dezelfde periode daalde het aantal lopende WW-uitkeringen met 43 procent van 2.419 in januari 2017 naar 1.373 in januari 2020. In totaal geeft dit een 'voorraad' van 2.753 werkzoekenden

² Hornick L., Postma E. (2019) Nota: Een toekomstbestendige arbeidsmarkt in Alphen aan den Rijn. Gemeente Alphen aan den Rijn

³ CBS Statline geraadpleegd 16 juli 2020 <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82015NED/table?dl=3D924>

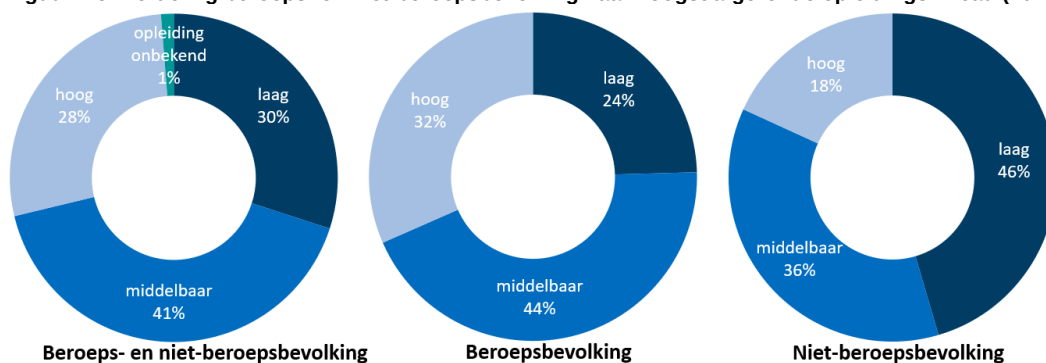
in de gemeente. Onder invloed van de corona-crisis is het aantal WW-uitkeringen⁴ weer gestegen tot 1.765 WW-ers in juni 2020.⁵

Figuur 2.5 toont de verdeling van de beroeps- en niet-beroepsbevolking naar hoogst afgeronde opleidingsniveau. Te zien is dat ongeveer 30 procent laag, 41 procent middelbaar en 28 procent hoogopgeleid is.

Wanneer we onderscheid maken in de beroepsbevolking (middelste diagram) en de niet-beroepsbevolking (rechter diagram) dan is te zien dat de beroepsbevolking voor 24 procent uit personen met een laag opleidingsniveau, 44 procent uit personen met een middelbaar opleidingsniveau en 32 procent uit personen met een hoog opleidingsniveau bestaat. Wanneer we kijken naar de werkzame beroepsbevolking (niet in figuur) dan zien we nauwelijks verschil ten opzichte van de volledige beroepsbevolking (middelste diagram). De werkloze beroepsbevolking bestaat voor circa de helft uit personen met een laag- en de andere helft uit personen met een middelbaar opleidingsniveau.

In de figuur is te zien dat bij de niet-beroepsbevolking (rechter diagram) het aandeel laagopgeleiden hoger ligt, namelijk 46 procent. Dit komt deels omdat personen die een opleiding volgen tot de niet-beroepsbevolking volgen: een deel hiervan is nog in opleiding voor een diploma.

Figuur 2.5: Verdeling beroeps- en niet-beroepsbevolking naar hoogst afgeronde opleidingsniveau (2015)

Bron: CBS Statline

Kwalitatieve en sectorale mismatch op de arbeidsmarkt

In 2019 was er sprake van een krappe arbeidsmarkt. Voor de technische beroepen en met name ICT-beroepen voldoet de arbeidsmarktsituatie bijna aan de UWV-typing 'zeer krap'. Het gaat dan met name om hooggekwalficeerde developers, programmeurs, beheerders en testers. Maar ook in het onderwijs, zorg, transport & logistiek zijn in 2019 moeilijk vervulbare vacatures.⁶ In Alphen aan den Rijn zijn in de bouw, metaal, ICT, Greenport, zorg en transport en logistiek grotere tekorten aan werknemers.⁷ Wetende dat er nu al tekorten aan gekwalificeerd personeel zijn in deze sectoren, en dat er de komende jaren veel mensen met pensioen gaan, wordt de mismatch alleen maar groter.

Het Werkgevers Servicepunt Holland Rijnland spreekt in 2019 dan ook over een mismatch op de arbeidsmarkt: het aantal banen groeit, de beroepsbevolking neemt toe, maar werkgevers houden

⁴ Cijfers over bijstandsuitkering na maart 2020 nog niet beschikbaar op CBS-website. (Geraadpleegd 22 september 2020) <https://arbeidsmarktinzicht.nl/>

⁶ IJzerman S., Velde R. van der (2019) *Regio in Beeld, Holland Rijnland*. Amsterdam: UWV.

⁷ Hornick L., Postma E. (2019) *Nota: Een toekomstbestendige arbeidsmarkt in Alphen aan den Rijn*. Gemeente Alphen aan den Rijn

moeite om vacatures te vervullen.⁸ Het gebrek aan geschikte vacature-kandidaten is volgens één op de zes werkgevers een rem op de bedrijfsproductie.

Er is sprake van kwalitatieve mismatch, dat wil zeggen dat de vraag naar arbeid op ander niveau is dan het niveau van het beschikbaar werkzoekend arbeidspotentieel. Een van de redenen voor deze mismatch is dat de kennis, opleiding en werkervaring van de werkende en werkloze beroepsbevolking niet overeenkomen met de functie-eisen van werkgevers. In Alphen aan den Rijn heeft bijvoorbeeld 60% van de mensen met een bijstandsuitkering geen startkwalificatie, dat wil zeggen; een opleiding op maximaal mbo-niveau 1.⁹

Voor werkgevers is de sectorale mismatch wellicht nog beter te merken: in deze situatie is de vraag naar personeel in een andere sector dan waar het werkzoekende arbeidspotentieel uit vandaan komt. Er is namelijk een verschil in banen waar mensen werk zoeken en waar mensen gevraagd worden. Een relatief groot deel van de werkzoekenden is bijvoorbeeld op zoek naar een baan in administratie, verkoop of productiewerk, maar juist in deze sectoren neemt mede door de automatisering, het aantal banen af. Tegelijk is er relatief minder animo bij werkzoekenden voor een baan in sectoren waar juist veel vraag naar werknemers zijn, zoals techniek, bouw, schoonmaak en zorg en welzijn.

Het regionale servicepunt ziet dat met name voor ouderen, mensen met een arbeidsbeperking en statushouders de afstand tot een betaalde baan groot is. Deze afstand tot de arbeidsmarkt wordt vergroot door de technologische ontwikkeling waardoor bestaande banen van inhoud veranderen en verdwijnen, maar ook nieuwe banen ontstaan. In de veranderende arbeidsmarkt naar aanleiding van de corona-crisis blijft deze groep kwetsbaar op de arbeidsmarkt.

Een belangrijke kanttekening bij de geschetste arbeidsmarktsituatie is dat dit gebaseerd is op het beeld vóór de Coronacrisis; mogelijk is de vraag naar arbeid op dit moment lager, waardoor de mismatch in zowel kwantitatieve als kwalitatieve zin mogelijk veranderd is.

Regionale arbeidspendel

Cijfers van het UWV (2019) bieden inzicht in de pendel van en naar de regio Holland Rijnland, deze staan weergegeven in figuur 2.6. Hierbij is te zien dat er sprake is van een negatief saldo: meer mensen vertrekken dagelijks uit de Holland Rijnland (120.900) voor werk dan dat er mensen van buiten komen werken in de Holland Rijnland (73.700).¹⁰

Figuur 2.6: Huidige binnenlandse pendel: banen van werknemers naar woon- & werkregio, Holland Rijnland

Bron: Afbeelding afkomstig uit Regio in Beeld 2019 van het UWV. Peildatum december 2017.

⁸ Werkgevers Servicepunt Holland Rijnland (2019) *Perspectief op Werk 2019-2020: Samenwerken, co-creëren & innoveren*

⁹ Hornick L., Postma E. (2019) *Nota: Een toekomstbestendige arbeidsmarkt in Alphen aan den Rijn*. Gemeente Alphen aan den Rijn

¹⁰ IJzerman S., Velde R. van der (2019) *Regio in Beeld, Holland Rijnland*. Amsterdam: UWV.

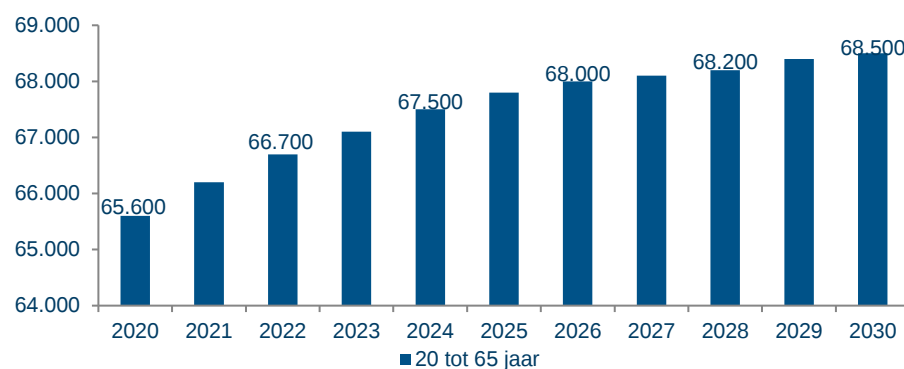
Het beeld voor de gemeente Alphen aan den Rijn (op basis van de meest recente pendelcijfers uit 2018) is dat van de 43,3 duizend banen in Alphen aan den Rijn die het CBS toen registreerde, er 19,7 duizend werden vervuld door inwoners van Alphen aan den Rijn. Dit is 45,5 procent. Een lichte stijging ten opzichte van de jaren 2014-2017, toen het rond de 44 procent lag.

Ontwikkeling beroepsbevolking

De bevolking in Alphen aan den Rijn nam de laatste jaren toe en het is de verwachting is dat de bevolkingsgroei (en daarmee ook de beroepsbevolking) de komende tien jaar toeneemt. In figuur 2.7 staat dat tussen 2020 en 2030 het aantal inwoners in de leeftijd tussen 20 en 65 jaar (potentiële beroepsbevolking) groeit van 65,6 duizend naar 68,5 duizend personen, dit is een stijging van ongeveer 4 procent.¹¹

Met betrekking tot de vergrijzing stijgt in Alphen aan den Rijn het aandeel 65-plussers van 19 procent in 2020 naar 21 procent in 2030. Ondanks dat het aantal 20-65-jarigen stijgt, neemt hun aandeel ten opzichte van de totale bevolking in Alphen aan den Rijn tussen 2020 en 2030 af van 59 procent naar 57 procent. Dit betekent dat per hoofd van de werkende bevolking meer gepensioneerd zijn en de zorgvraag groter is^{12 13}. Het aantal 65-plussers neemt tussen 2020 en 2030 toe van 21,1 duizend naar 25,6 duizend, een groei van ongeveer 21 procent. Deze stijging biedt daarnaast ook kansen voor de vrijetijdseconomie, zoals de veranderende vraag naar buurtvoorzieningen maar ook recreatie en toerisme.

Figuur 2.7 Prognose aantal 20-65-jarigen in Alphen aan den Rijn

Bron: CBS Statline

Of de stijging in beroepsbevolking voldoende is om de (huidige) tekorten op te lossen op de arbeidsmarkt is niet alleen afhankelijk van de toekomstige samenstelling opleidingsniveau en opleidingsrichting, maar ook van economische conjunctuur en het type bedrijven dat de komende jaren in Alphen aan den Rijn erbij komen of verdwijnen. Een toename in de beroepsbevolking biedt in ieder geval betere kansen om in de toekomstige vraag naar arbeid te voldoen.

¹¹ De pensioengerechtigde leeftijd stijgt de komende jaren naar 67 jarige leeftijd en het is niet ondenkbaar dat de pensioengerechtigde leeftijd hoger kan komen te liggen. Het zou mooier zijn om de potentiële beroepsbevolking tot en met 67 jaar te laten zien. Echter, het CBS biedt regionale prognoses op CBS Statline aan in leeftijdscategorieën van vijf jaar. Omdat 65 jaar dichterbij 67 jaar ligt dan 70 jaar, is er voor gekozen deze figuur tot 65 jaar weer te geven. De groep van 65 tot 70-jarigen stijgt in Alphen aan den Rijn volgens het CBS met 800 personen. Deze leeftijdscategorie neemt toe van 6.400 in 2020 naar 7.200 personen tussen de 65 en 70 jaar in 2030. Dit zou betekenen dat de totale groep van 20 tot 70-jarigen in 10 jaar tijd met 5 procent toeneemt.

¹² Personen ouder dan 65 jaar gebruiken gemiddeld meer zorg dan personen die jonger zijn dan 65 jaar. De zorgkosten nemen toe naarmate men ouder wordt: de gemiddelde zorguitgaven voor 85-plussers zijn ongeveer vier keer hoger dan voor personen tussen de 65 en 75 jaar

¹³ Nederlandse Zorgautoriteit (2018) *Monitor Zorg voor ouderen*. Utrecht: Nederlandse Zorgautoriteit

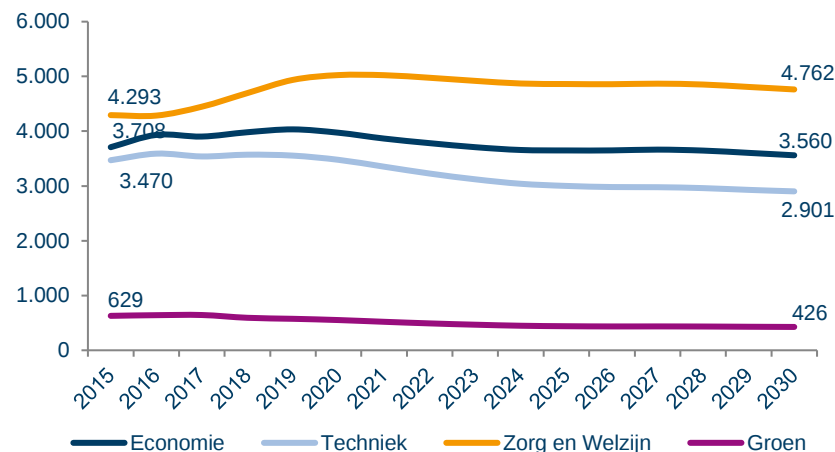
Om meer inzicht te bieden in het opleidingsniveau van de personen die de komende jaren de arbeidsmarkt betreden, staan in de volgende paragrafen prognoses van het aantal studenten in het mbo, hbo en het wetenschappelijk onderwijs.

Mbo

Bij de onderwijsprognoses is met name de prognose van mbo-studenten interessant: afgestudeerde mbo'ers vinden doorgaans werk in de omgeving waar ze wonen. Naarmate het opleidingsniveau hoger is, is er meer verhuizingsbereidheid of meer bereidheid om verder te reizen voor een baan. Voor de prognose van het aantal mbo'ers laten we het totaal van de arbeidsmarktregio Holland Rijnland zien. Het ID College is in 2017 gefuseerd met het ROC Leiden tot MBO Rijnland. Voor het mbo in de regio Holland Rijnland zien we het volgende:

- Naar verwachting gaat het totaal aantal mbo-studenten in de Holland Rijnland afnemen van ongeveer 13.360 in 2020 naar 11.970 in 2030;
- Dit betreft een prognose van het totaal aantal studenten. Jaarlijks diplomeert hier grofweg circa een derde van. Dan gaat het om circa 4.500 mbo'ers in 2020 en 4.000 mbo-gediplomeerden in 2030;
- Bijna de helft van de gediplomeerde mbo'ers (44% van bol3-opleidingen, 56% van bbl4-opleidingen) gaat doorstuderen,¹⁴ de andere helft zal de arbeidsmarkt betreden;
- Dit betekent dat er in 2020 ongeveer 2.300 mbo-gediplomeerden de arbeidsmarkt betreden, in 2030 is dit gedaald tot ongeveer 2.095;
- De gemeente signaleert het risico dat door het dalende aantal mbo-leerlingen in Alphen aan den Rijn, de personeelstekorten in de bouw, metaal, ICT, greenport, zorg en transport en logistiek steeds minder opgelost kunnen worden met de uitstroom van scholieren.¹⁵

Figuur 2.8 Ontwikkeling aantal mbo-studenten Regio Holland-Rijnland 2015-2030

Bron: DUO

Hbo

Op dit moment heeft Alphen aan den Rijn geen hbo-vestiging in de gemeente, binnen de gemeenteraad wordt gesproken over de mogelijkheden hiertoe. De arbeidsmarkt voor hbo-

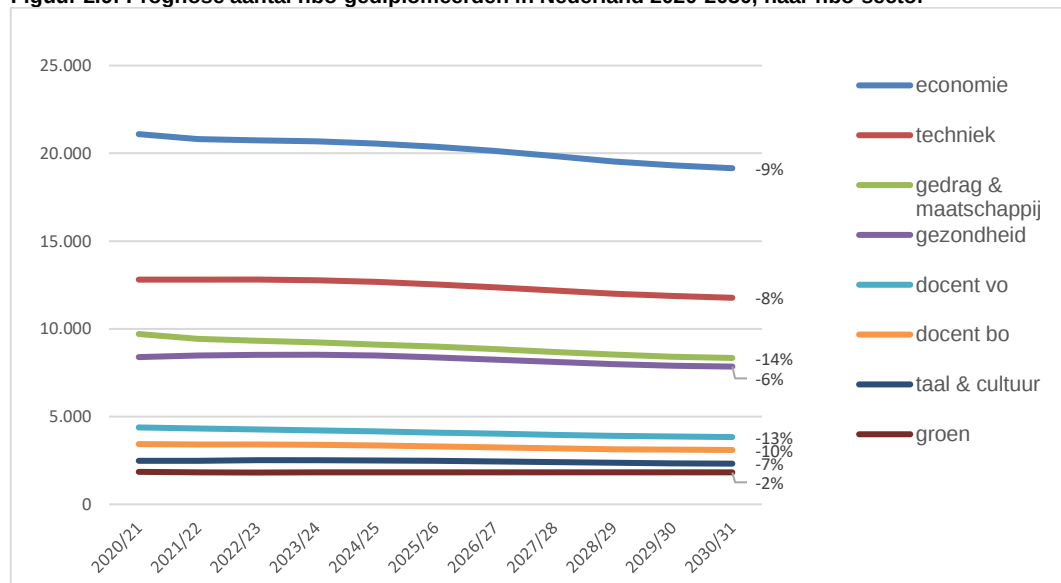
¹⁴ Markus N., Smoorenburg M. van (2019) De arbeidsmarktpositie van MBO schoolverlaters vergeleken. Amsterdam: UWV. <https://www.werk.nl/arbeidsmarktinformatie/images/Arbeidsmarktpositie%20mbo.pdf>

¹⁵ Hornick L., Postma E. (2019) *Nota: Een toekomstbestendige arbeidsmarkt in Alphen aan den Rijn*. Gemeente Alphen aan den Rijn

afgestudeerden is minder regionaal dan voor mbo-afgestudeerden. Daarom kijken we hier naar landelijke cijfers voor het hbo.

Voor het hbo is geraamd dat het totale aantal bachelor-studenten landelijk van 384.900 in 2020 daalt tot 337.000 in 2030. In de dezelfde periode daalt het aantal hbo-gediplomeerden van 64.100 tot 58.600 gediplomeerden. In figuur 2.9 staat het aantal hbo-gediplomeerden weergegeven waaruit blijkt dat het aandeel gediplomeerden daalt in de hbo-economie met 9%, in de hbo-techniek met 8% en hbo-gezondheid met 6 procent. De grootste daling wordt verwacht bij de sector Gedrag en Maatschappij, want in 2030 wordt hier 14% minder hbo-gediplomeerden verwacht. De instroom van hbo-gediplomeerden op de Nederlandse arbeidsmarkt wordt daarmee schaarser en daarmee wordt het aanbod in Alphen aan den Rijn dus ook minder.

Figuur 2.9: Prognose aantal hbo-gediplomeerden in Nederland 2020-2030, naar hbo-sector

Bron: Referentieramingen OCW 2019, bewerking Ecorys

Wetenschappelijk onderwijs

Hoewel het aantal hbo-gediplomeerden daalt, neemt het aantal wo-gediplomeerden in dezelfde periode toe van ongeveer 43.500 naar 47.800 personen.¹⁶ Deze stijging is onvoldoende om te compenseren voor het de daling van hbo-afgestudeerden.

In het wetenschappelijk onderwijs neemt de komende tien jaar naar verwachting het aantal gediplomeerden in de sector economie (+9%) en techniek (+13%) toe. Ook is er een stijging voor WO-masters in de sectoren gezondheid (+6%) en gedrag & maatschappij (+12%).

Prognose werkgelegenheid hbo- en wo-niveau

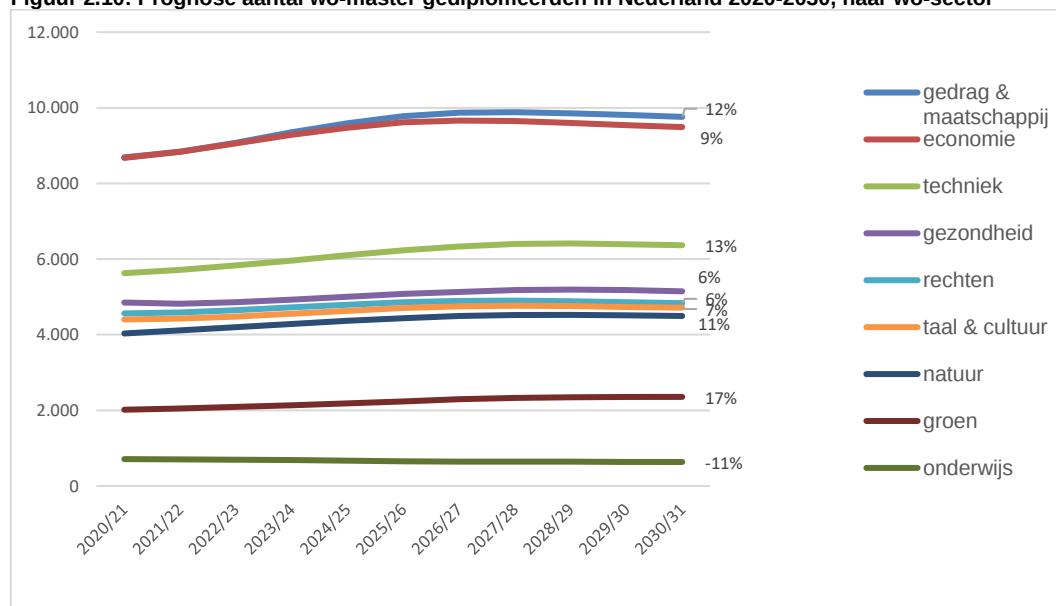
Het ROA voorspelt tot en met 2024 een groei aan werkgelegenheid op hbo- en wo-niveau. De arbeidsmarkt voor hbo- en wo-gediplomeerden blijft naar verwachting goed, de keerzijde is dat dit voor bedrijven meer concurrentie in de werving naar hoger opgeleid personeel kan betekenen.¹⁷ Daarbij wordt door het ROA de grootste personeelsvraag verwacht in de sectoren zorg en welzijn, techniek en ICT en in het onderwijs. Zoals in

¹⁶ Kasem S.H., Adriaens H., Bogaard C. van den, Gerritse S., Groeneveld R., Heres Hoogerkamp M., Noordzij T., Rentinck L., Rutten A., Schram-Van Til W. (2019) Referentieramingen OCW 2019. Den Haag: Ministerie van OCW

¹⁷ Bakens, J., Bijlsma, I., Dijkman, S., Fouarge, D., & de Lombaerde, G. (2019). De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2024. Maastricht: Research Centre for Education and the Labour Market. ROA Reports, Nr. 007, Vol. ROA-R-2019/

Tabel 2.1 is te zien, is een belangrijk aandeel van de banen in Alphen aan den Rijn in deze sectoren gevestigd.

Figuur 2.10: Prognose aantal wo-master gediplomeerden in Nederland 2020-2030, naar wo-sector

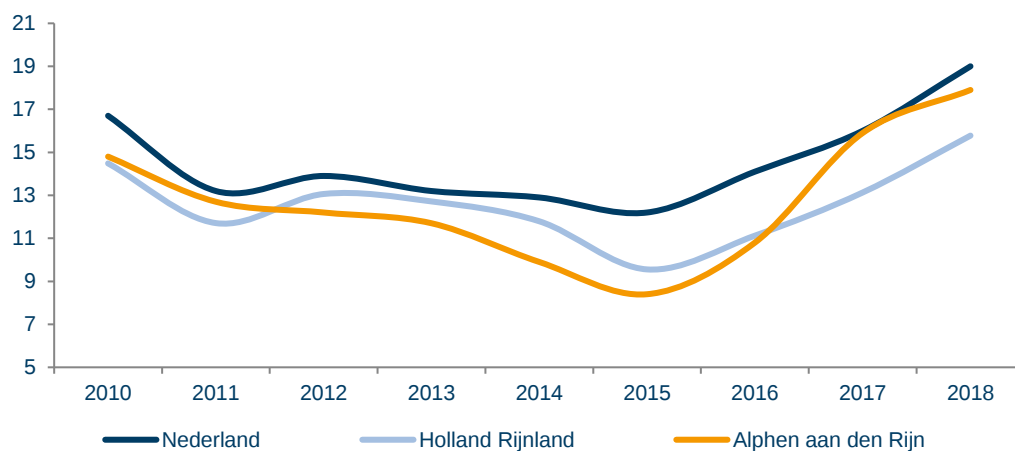
Bron: Referentieramingen OCW 2019, bewerking Ecorys

2.3 Innovatiekracht

Alphen aan den Rijn is een gemiddelde gemeente als het om innovatie gaat. Het aantal snelgroeiende, innovatieve bedrijven lag volgens de meest recente cijfers in 2018 iets lager dan het Nederlandse gemiddelde (17,9 per 1.000 bedrijven in Alphen tegenover 19 per 1.000 bedrijven in Nederland gemiddeld).

Figuur 2.11 laat dit zien, en toont de ontwikkeling over de tijd. Daaruit blijkt dat Alphen aan den Rijn gedurende de economische crisis een relatief sterke daling had van het aantal snelgroeiende bedrijven, maar sinds 2016 daarin ook een relatief grote stijging zag. Daardoor heeft de gemeente nu ook relatief meer snelgroeiende, innovatieve bedrijven dan de regio Holland Rijnland als totaal.

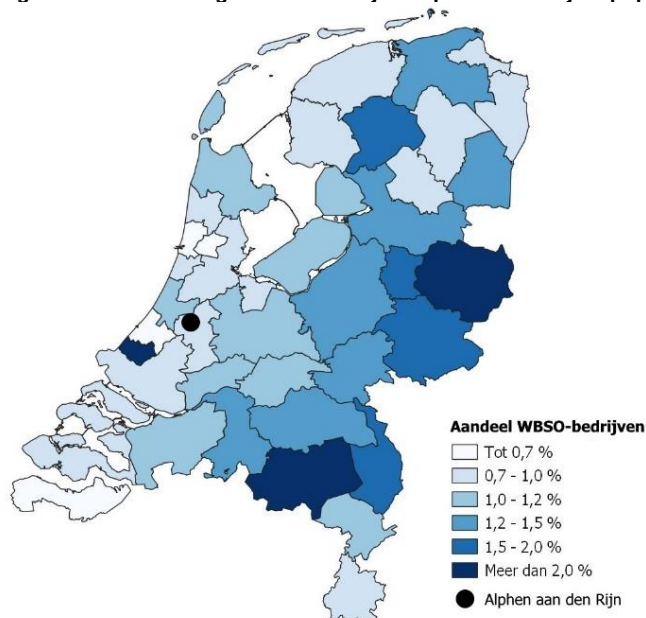
Figuur 2.11: Aantal snelgroeiende innovatie bedrijven per 1.000 vestigingen

Er zijn geen cijfers van technologische innovatie bekend op het niveau van de gemeente Alphen aan den Rijn. Wel zijn er cijfers van het aantal technologisch innoverende bedrijven (middels WBSO-gelden) in de COROP-regio Oost-Zuid-Holland, waar Alphen aan den Rijn deel van uitmaakt. Deze cijfers zijn uitgebeeld in figuur 2.12. Het beeld is dat in deze COROP-regio 1 procent van alle bedrijven technologisch innoveert. Daarmee behaalt de regio een 25^e plaats (van de 40). Ter vergelijking: de regio's Twente (o.a. TU Twente) en Delft-Westland (o.a. TU Delft) staan aan kop met beide 2,4 procent.

Voor een deel hangt deze achterblijvende (technologische) innovatiescore samen met de ondervertegenwoordiging van de industrie in het Alphense sectorale portfolio (ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde). Een andere belangrijke verklaring zou kunnen liggen het MKB-profiel van de Alphense economie. Het is bekend dat grote bedrijven vaker en meer innoveren dan kleinere bedrijven.¹⁸ Dit kan verschillende oorzaken hebben (bijvoorbeeld: geen R&D afdeling, niet altijd tijd om in verbinding te zijn met kennisinstellingen). De gemeente Alphen aan den Rijn en EDBA zouden de mogelijkheden voor een stimuleringsregeling voor innovatie in het MKB kunnen onderzoeken, zodat de mindere toerusting voor innovatie van het MKB geen bedreiging biedt voor de toekomstbestendigheid/werkgelegenheid in het MKB.

Figuur 2.12: Percentage WBSO-bedrijven op totale bedrijvenpopulatie per regio (2019)

Bron: RVO (2020), bewerking en kaart door Ecorys

Het beeld is tegelijkertijd dat Alphen aan den Rijn wel enkele zeer innovatieve koplopers heeft. In 2018 kwamen twee van de honderd innovatieve bedrijven uit de KVK Innovatie Top 100 uit Alphen aan den Rijn. Gelet op de grootte van de gemeente is dit een goede prestatie. In 2019 stond er wederom een bedrijf uit Alphen aan den Rijn in de lijst. De case studies op de volgende pagina geven kort aan waar de innovaties van deze drie bedrijven op gericht zijn.

¹⁸ Centraal Bureau voor de Statistiek, Ministerie van Economische Zaken en TNO (2014), ICT, kennis en de economie.

Curve Works (Hazerswoude-Rijndijk, 2019)

Met haar 3D Core Kits levert Curve Works op maat gezaagde en gekromde schuimkernen voor jachtrampen. Door de toepassing van 3D printing wordt er materiaal bespaard, bereikt men een betere pasvorm en is het gewicht lager – wat de vaarprestaties ten goede komt. Tevens is de productiedoorlooptijd 2 tot 6 weken korter.

BËTA industrie BV (Hazerswoude-Dorp, 2018)

Het lozen van water met resten gewasbeschermingsmiddelen in een sloot of riool is niet meer toegestaan sinds 2018. BETA Industrie heeft voor gewastelers een filterinstallatie ontwikkeld die 100% hergebruik van het drainwater mogelijk maakt. Dit draagt bij aan het verbeteren van de waterkwaliteit, schonere sloten en een schoner milieu.

HBD Care (Alphen aan den Rijn, 2018)

Human Body Dryer Care heeft de Care Dryer ontwikkeld om zorgbehoevenden te drogen na het wassen, wanneer het gebruik van een handdoek niet mogelijk is. De zorgbehoevende wordt met infraroodstraling en warme lucht gedroogd. Dit leidt tot minder afkoeling na het wassen, minder stress en minder smetplekken bij de patiënt.

Daarnaast stonden in de top-100 FD Gazellen lijst 2019, de awards die aan de snelst groeiende ondernemingen van Nederland worden uitgereikt door het Financieel dagblad, in de categorie klein en middelgroot in totaal vijf bedrijven uit de gemeente Alphen aan den Rijn.

Ook halen Alphense bedrijven regelmatig het nieuws met innovaties. Dit zijn relatief vaak bedrijven die actief zijn rondom slimme en schone mobiliteit en logistiek:

Lessgo: slimme en duurzame stadslogistiek

Lessgo is een Alphens overslagbedrijf dat aan de weg timmert om de duurzame city hub van de stad te worden. Door de rijden met emissieloze trucks en bakfietsen probeert het bedrijf een bijdrage te leveren aan duurzame logistiek. En alle logistiek die Alphen binnenkomt, probeert het bedrijf zo veel mogelijk te bundelen voor efficiënte vervoersstromen. Er wordt samengewerkt met duurzame leveranciers, zoals van papier en karton gemaakt uit bermgras en gerecycled papier uit Nederland.

Verduurzaming van de binnenvaart door ZES

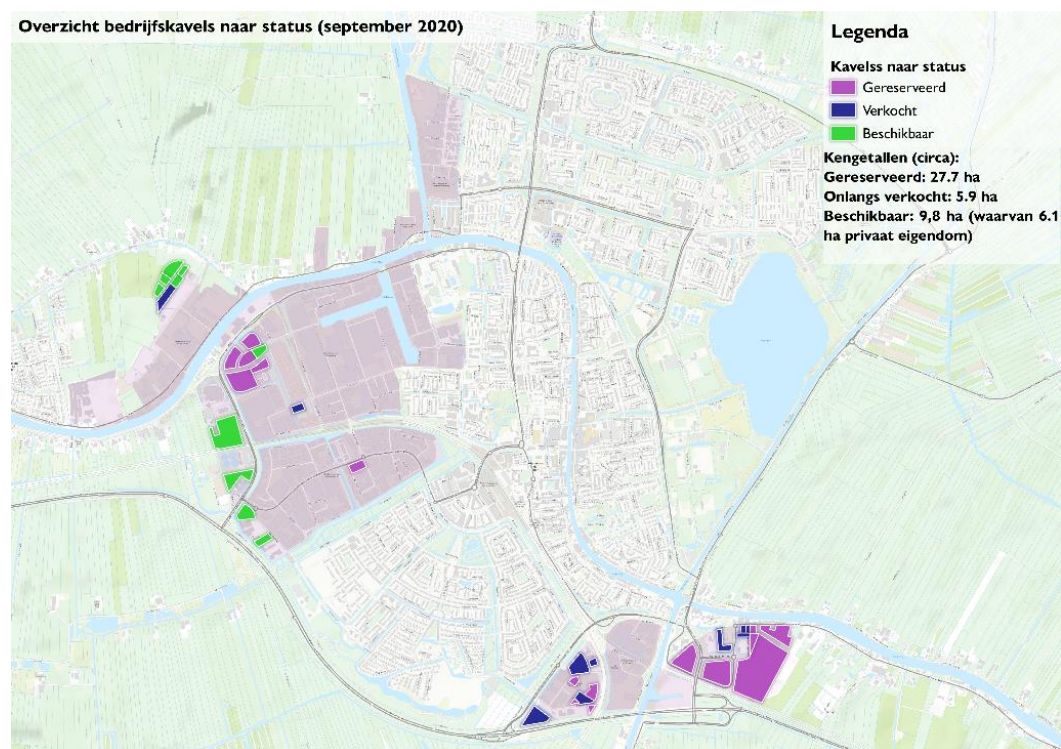
ZES bewijst dat de binnenvaart nog duurzamer gemaakt kan worden. ZES maakt het mogelijk om te varen met batterij-aangedreven schepen. Het eerste schip, de Alphenaar, vaart met verwisselbare batterijcontainers. Per schip levert dit een jaarlijkse CO2-besparing van ruim duizend ton op. Alphen aan den Rijn heeft de primeur met het eerste oplaadstation van Nederland, op de containerterminal Alpherium. Exploitatie vindt voorlopig plaats door terminal- en barge-operator CCT, dat voor Heineken jaarlijks grote aantallen containers (2,5 miljoen flesjes per vracht) vervoert tussen Alphen aan den Rijn en Rotterdam/ Antwerpen. Dit kan een van de impulsen zijn voor een duurzame logistieke hub in Alphen aan den Rijn.

2.4 Werkmilieus

De gemeente Alphen aan den Rijn heeft aandacht voor de beschikbaarheid van voldoende geschikte werklocaties. Binnen de gemeente zijn er 25 bedrijventerreinen, samen goed voor zo'n 365 ha (netto). In oktober 2020 is er nog relatief ruim uitgiftebaar aanbod: samen ongeveer 9,8 ha¹⁹ verspreid over de terreinen Molenwetering (klassiek kleinschalig), Rijnhaven (gemengd/watergebonden), Hoorn West (klassiek kleinschalig), De Schans II (hoogwaardig werkmilieu), Steekterpoort (logistiek) en Crown Business Center (hoogwaardig werkmilieu).

Figuur 2.13: Overzicht van bedrijfskavels in Alphen aan den Rijn

Bron: gemeente Alphen aan den Rijn (2020)

Bovendien zijn de werklocaties nog volop in ontwikkeling: zo wordt de Rijnhaven-Oost (ca. 15 ha) getransformeerd naar een gemengd woon-werkmilieu waar ruimte is voor creatieve beroepen. Met De Werf, dat een creatieve broedplaats vormt voor onder andere ambachten, kunstenaars, watersport en horeca, heeft de gemeente een aantrekkelijk werkmilieu toegevoegd. Ongeveer 30% van de ruimte is nog beschikbaar.

Verder wordt ook Steekterpoort II verder ontwikkeld, met circa 10 ha ruimte voor grootschalige logistieke bedrijven die- bij voorkeur- een koppeling leggen met de containerterminal 'Alpherium' t.b.v. duurzame logistieke ontwikkeling.

¹⁹ Bron: Gemeente Alphen aan den Rijn.

Figuur 2.14: creatieve broedplaats De Werf in Rijnhaven-Oost

Figuur 2.15: deel van logistiek bedrijventerrein Steekterpoort

Daarnaast neemt het kantorenleegstandpercentage sinds 2017 af van 20,8% naar 11,3% in 2019.²⁰ Dit komt door transformatie naar wonen en veel leegstaande kantoorgebouwen zijn door actief beleid in de afgelopen jaren van de markt gehaald. Daarmee is het leegstandspercentage behoorlijk gedaald. Er zijn vrijwel geen grootschalige leegstaande kantoorpanden meer in Alphen en is er tevens weinig tot geen vraag naar grootschalige kantoorruimte.

²⁰ Alphen aan den Rijn in cijfers

2.5 Circulaire economie

Het is nog niet eenvoudig om de huidige staat van de circulaire economie in kaart te brengen, vanwege het ontbreken van een algemeen geaccepteerde definitie van circulaire economie. Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft in 2019 een grote stap gezet met het ontwikkelen van de R-ladder van activiteiten die onder circulaire economie vallen.²¹ Dit is gedaan vanuit de gedachte dat circulaire economie gaat om activiteiten die bijdragen aan zo efficiënt mogelijk grondstofgebruik. Als een activiteit een van de R-strategieën hanteert, draagt het bij aan het verminderen van grondstoffengebruik en valt dit onder de 'definitie' van PBL onder een circulaire activiteit. Deze definitie omvat zowel oude als nieuwe activiteiten, activiteiten met een R-strategie als hoofddoel of neven doel en activiteiten die door de bedrijven en organisaties zelf wellicht niet circulair worden genoemd maar wel in een R-strategie passen²². Daaronder vallen volgens het PBL zes typen activiteiten:

- R1 – Refuse/rethink: afzien van producten of producten intensiever gebruiken;
- R2 – Reduce: producten efficiënter fabriceren of efficiënter maken in het gebruik;
- R3 – Reuse: Hergebruik van een product;
- R4 – Repair/remanufacturing: Reparatie en hergebruik van productonderdelen;
- R5 – Recycling: Verwerken en hergebruiken van materialen;
- R6 – Recover: Energie terugwinnen uit materialen.

Het PBL heeft bedrijfsactiviteiten gekoppeld aan alle zes niveaus van de R-ladder en heeft vervolgens geconcludeerd dat circa 5 procent van alle bedrijven in Nederland zich bezighoudt met circulaire economie. Verreweg de meeste activiteiten hebben betrekking op recycling.

Op dezelfde manier kan de staat van de circulaire economie in Alphen aan den Rijn in kaart gebracht worden. Zo blijkt dat 4 procent van de bedrijven in de gemeenten gekoppeld kan worden aan circulaire activiteiten. Dat is een procentpunt minder dan gemiddeld in Nederland.

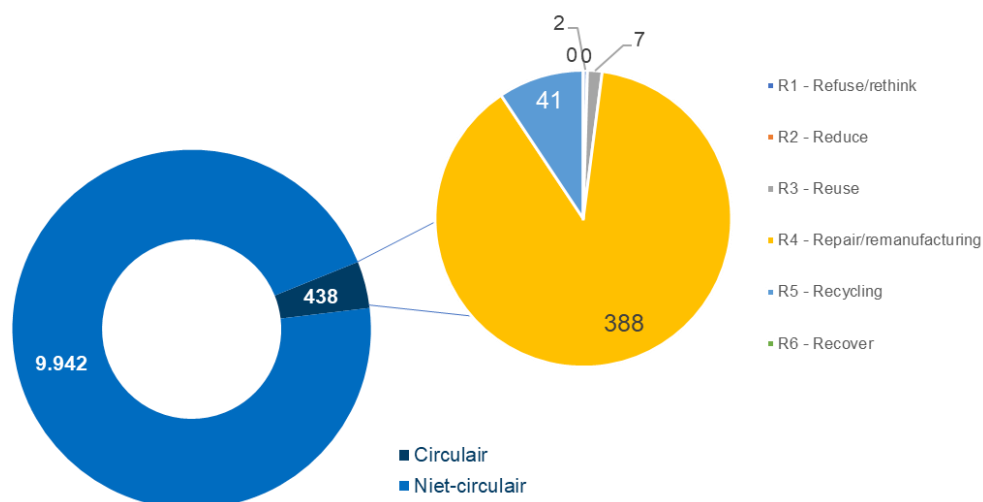
Binnen de geïdentificeerde activiteiten gaat het vooral om reparatie (89 procent). Dit zijn voornamelijk autoreparatiebedrijven, fietsenmakers, en 'repair cafe' achtige activiteiten. Op de tweede plaats volgen de recyclingbedrijven (9 procent, onder andere Circular Changes/ Grimbergen). De resterende bedrijven zijn actief in de categorie refuse (R1) en reuse (R3). Bij reuse kan gedacht worden aan de kringloopwinkel en andere winkels voor tweedehands spullen. Ook het maken van producten uit herwonnen grondstoffen (o.a. betonconvenant, Vermeulen Groep, RetourMatras) valt in deze categorie.

Samenvattend gaat het momenteel vooral om bedrijven die reparaties uitvoeren, maar er lijken in de gemeente steeds meer bedrijfsactiviteiten te ontstaan gericht op het terugwinnen van grondstoffen en het produceren van duurzame goederen.

²¹ PBL (2019), Achtergrondrapport bij Circulaire economie in kaart.

²² Circulaire economie in kaart (PBL, 2019)

Figuur 2.16: Omvang van de circulaire economie in Alphen aan den Rijn (2019)

Bron: Vastgoeddata (2019), bewerking Ecorys

In de gemeente Alphen aan den Rijn zijn meerdere projecten en initiatieven gestart die circulariteit willen stimuleren.

- **Betonconvenant duurzaam beton** – gemeente Alphen en Alphense bedrijven hebben dit getekend met de doelstelling om beton anders te produceren en vaker te hergebruiken, om daarmee de CO₂-uitstoot te verlagen en het gebruik van grondstoffen te verminderen;
- **Bolayo plasticvrije teeltpot** – pilotproject van WPT Biobased en Plantics;
- **Circulaire drinkwatervoorziening** – i.s.m. kwekerij Roos & Acacia Water;
- **Circular Changes/e-waste** — Project van Grimbergen Industrial Systems rondom validatie van het proces voor het terugwinnen van metalen en kunststoffen uit elektronisch afval, zonder daarbij een eigen reststroom te genereren;
- **Inhoudstoffen Greenport** – traject gericht op het creëren van nieuwe producten uit reststoffen. Er zijn drie startups in voorbereiding, rondom Lisdodde, Gagel voor bier en toepassing van salicylzuur Salix;
- **Vermeulen groep** – initiatief/erkenning tot hergebruik/verwerken van organische reststromen zoals gemaaid bermgras, snoeiafval met biomassa hub. Als onderdeel van het project Groene Hart Waterstof;
- **Broedhuis van de toekomst/Blue Linked** – waarbij een mobiel kweekcentrum voor zeevis zoals tonijn, tarbot en zeebaars, met innovatie en duurzaamheid als uitgangspunt wordt ontwikkeld. Indien dit project succesvol wordt uitgerold zal dit bijdragen aan het voorkomen van het leegvissen van de zee;
- **Drukkerij Holland** gebruikt papier/karton van bermgras en gerecycled papier uit Nederland.

Op dit moment bestaat Groene Hart Werkt!, het regionale platform voor circulaire economische initiatieven. Wellicht moet dit op lokaal niveau nog meer gepromoot worden en moet ook deelname door Alphense ondernemers meer gestimuleerd worden. Zoals hierboven blijkt uit de projecten en initiatieven en de bedrijven die in de regio gevestigd zijn, is er groot animo om circulair te ondernemen en is er voldoende kennis aanwezig, maar wordt dit nog niet optimaal gebruikt. Daarnaast opereren bedrijven vooral afzonderlijk of langs elkaar heen en is er geen connectie met andere sectoren, terwijl in alle waarschijnlijkheid sectoren elkaar kunnen helpen en versterken bij circulair ondernemen. Met het oog op de verschillende opgaves, bijvoorbeeld De woningbouw- en verstedelijkingsopgave, waarvoor de gemeente staat is het essentieel om breder te kijken dan één

sector, om aan alle eisen en van de toekomst te voldoen en te kunnen uitvoeren. Een platform op lokaal niveau kan hier wellicht meer bij helpen dan een regionaal platform.

Daarop aansluitend volgt ook dat voor circulair ondernemen op dit moment weinig tot geen ruimte beschikbaar is en hiervoor ruimte moet worden gemaakt, maar dit vraagt keuzes in het ruimtelijke landschap. Tevens moet men ook eerst bij de bedrijven informatie ophalen waaraan behoefte is en hoeveel ruimte nodig is, plus een inschatting van hoeveel bedrijven naar Alphen zullen verhuizen als zij zich voor CE gaan uitspreken. Hiervoor kan het lokale platform ook worden gebruikt.

2.6 Vrijtijdseconomie en gastvrijheid

Alphen aan den Rijn telt ongeveer 2.410 banen die gerelateerd zijn aan recreatie en toerisme.²³ Dat is 5 procent van de totale werkgelegenheid in de gemeente, waarmee Alphen aan den Rijn een beneden gemiddelde positie inneemt in Nederland. Het Nederlandse gemiddelde ligt op 8 procent. Bij toerisme is er traditioneel een onderscheid tussen dagtoerisme en verblijfstoerisme. De vrijetijdseconomie van Alphen aan den Rijn is vooral gericht op dagtoerisme.

Uit eerder uitgevoerd onderzoek²⁴ naar de economische potentie voor de vrijetijdseconomie in de gemeente blijkt dat het stedelijk aanbod de grootste bron van toeristische bestedingen is – met name recreatief winkelen en attractiebezoek. Daarbij moet gedacht worden aan ‘autonoom aanbod’ zoals het Archeon en Avifauna. Op de tweede plaats komt dagtoerisme dat gerelateerd is aan de landschappelijke waarde van de omgeving, zoals fietsen, varen, wandelen en plattelandsattracties. NB: deze cijfers betreffen de toeristische bestedingen; de totale waarde van recreatie en toerisme in Alphen aan den Rijn is groter, maar hierover zijn geen recente cijfers beschikbaar.

Tabel 2.3: Aard en omvang van dagtoerisme in Alphen aan den Rijn e.o., 2016

Sector	Bezoeken	Bestedingen (€)
Grote attracties	600.000	19,5 mln.
Recreatief winkelen	250.000	12,9 mln.
Buitenrecreatie	1.500.000	7,0 mln.
Overig (events e.d.)	200.000	2,5 mln.
Oeverrecreatie	250.000	2,0 mln.
Kleine attracties	100.000	1,3 mln.
Totaal	2.650.000	35,2 mln.

Bron: PRet Alphen aan den Rijn (2016), p. 12.

Tabel 2.4: Aard en omvang van verblijfstoerisme in Alphen aan den Rijn e.o., 2016

Sector	Bezoeken	Bestedingen (€)
Jachthavens	200.000	6,4 mln.
Hotelvakanties	40.000	4,5 mln.
Bungalowvakanties	176.000	3,6 mln.
Overig (vast, B&B etc.)	43.000	1,3 mln.
Kampeervakanties	29.000	0,6 mln.
Totaal	488.000	16,4 mln.

Bron: PRet Alphen aan den Rijn (2016), p. 12.

²³ LISA (2020), Data recreatie en toerisme (R&T), Overzicht per gemeente.

²⁴ Platform Recreatie en Toerisme Alphen aan den Rijn (2016), Alphen aan den Rijn en Omstreken: Op weg naar toerisme met betekenis.

In de nieuwe actieagenda van het PReT, genaamd *Alphen aan den Rijn: Hét verbindend knooppunt van het Groene Hart*²⁵ wordt ingezet op versterking van de huidige toeristische hotspots en verbetering van (onder andere) het meerdaagse toerisme (zie ook paragraaf 3.5).

2.7 Transport en mobiliteit

Op dit moment is de logistieke sector in combinatie met goederenvervoerbedrijven al een belangrijk onderdeel van de Alphen economie. En dat is logisch: elk bedrijf dat groot- en/of detailhandelsactiviteiten, dan wel logistieke en/of distributiediensten verzorgt voor de Randstad (waar meer dan helft van de Nederlandse bevolking woont en werkt) zal bij het zoeken van een geschikte vestigingslocatie al snel zijn oog laten vallen op Alphen, dat natuurlijk perfect gelegen is voor dit type activiteiten. Kansen voor het aantrekken van economische bedrijvigheid derhalve. Maar niet alle activiteiten zijn economisch gezien even aantrekkelijk, wanneer er sprake is van schaarse ruimte. Toch zijn er binnen de logistiek voldoende “niche”-markten, die wellicht wel in een selectiever profiel passen. Value added logistics en spinoffs van logistiek zijn bijvoorbeeld: software ontwikkeling, logistieke optimalisatie systemen, logistiek advies, e-commerce activiteiten waarbij ook toonbankverkoop ontstaan (elektronica e.a.). Ook bedrijven die gericht inspelen op “urban transport logistics” hebben andere werkgelegenheid/hectare ratio's dan de op dit moment beleidsmatig wat minder gewenste “grote dozen”. Daarnaast ligt de gemeente Alphen aan den Rijn nabij de A12-corridor, die zich –gezamenlijk- profileert rondom logistiek, maar waar het actuele aanbod schaars begint te worden. Als gemeente kan Alphen zich richten op mogelijke niches en hoeft er geen sprake te zijn van directe concurrentie. De beschikbare ruimte voor dit type bedrijvigheid is echter beperkt, zij het dat het Steekterpoort II gebied enig soelaas gaat bieden. De multimodale potentie van Alphen reikt echter verder dan alleen dit aanbod van terreinen.

Een korte blik op de kaart leert dat Alphen uitstekend is gelegen in het economische kerngebied van Nederland. Er zijn goede OV-verbindingen (bus, trein) met alle omliggende economische centra. Over de weg is Alphen direct gelegen aan de N11, de N207, de N209 (en de minder drukke N460 en N231). Maar ook over het water zijn er goede vervoersmogelijkheden, hetgeen o.a. tot uitdrukking komt in de goed draaiende containerterminal Alpherium aan de Gouwe.

Met een bedrijvigheid van ca 10.000 vestigingen en een werkgelegenheid van ca 47.300 werkzame personen (bron gemeente), waarvan de nodige in transport en logistiek, worden hoge eisen gesteld aan de bereikbaarheid van Alphen. In het MIRT wordt vooral ingezet op de aantakking van Alphen op de HOV verbinding. De provincie ondersteunt met name de OV bereikbaarheid van Alphen door het creëren van busbanen op de N207 en doorstromingsverbeteringen op de N209. Alhoewel dagelijkse gebruikers van de N207 de recente verbeteringen graag verbreed zien naar meer gebruikersgroepen dan alleen de bus.

Op het gebied van kennisontwikkeling mag niet onvermeld blijven dat het MBO Rijnland een transport en logistiek opleiding heeft in Alphen.

En ten slotte biedt Alphen e.o. de nodige aantrekkelijke (dag- en verblijfs-) recreatieve voorzieningen, waarbij de duurzame bereikbaarheid per fiets, OV en over het water ook in de toekomst een steeds belangrijkere rol gaat spelen.

2.8 Samenvatting

Op basis van het geschetste profiel van de gemeente Alphen aan den Rijn is duidelijk geworden dat de economie van de gemeente als volgt gekarakteriseerd kan worden:

- **Handel, zorg en zakelijke dienstverlening** hebben een groot aandeel in de werkgelegenheid. Regionaal gezien is Alphen aan den Rijn echter ook een sterke speler in de land- en tuinbouw, logistiek en bouw. Vooral de bouw deed het erg goed de afgelopen jaren na een forse dip in de daar voorgaande jaren (o.a. Greenport Boskoop);
- Het **ondernemingsklimaat** is goed. De lokale gebiedskwaliteiten van de gemeente hebben een positief effect op de economische groei. Er is op korte termijn nog voldoende ruimte voor nieuwe bedrijvigheid;
- De **werkloosheid** was voordat de COVID-19 crisis begon laag, maar doordat Alphen aan de Rijn gemiddeld vertegenwoordigd is in alle sectoren is de verwachting dat zij relatief minder hard worden getroffen dan andere gemeenten die bijvoorbeeld sterk uitblinken in één of meerdere sectoren. Wel is er sprake van mismatch op de arbeidsmarkt. Het is dus belangrijk dat er waar mogelijk omscholing (met name van mbo'ers) plaats vindt richting de techniek, bouw, schoonmaak, zorg en land- en tuinbouw;
- De **innovatiekracht** binnen de gemeente is gemiddeld als gekeken wordt naar het aantal snelgroeiende bedrijven. Er zijn wel enkele zeer innovatieve bedrijven in de zorg en gerelateerd aan circulariteit. Vergeleken met Nederland als geheel is het aantal circulaire bedrijven wel vrij gemiddeld;
- **Toerisme en recreatie** neemt eveneens een vrij gemiddelde positie in binnen de economie van de gemeente. De werkgelegenheid die recreatie en toerisme met zich mee brengen ligt nu nog onder het Nederlandse gemiddelde – met name meerdaags toerisme is onderontwikkeld (488.000 bezoeken ten opzichte van 2,65 miljoen dagtochten);
- De **logistiek** is een kracht van de regio: het heeft al economische betekenis en de infrastructuur is goed (o.a. de strategische ligging aan de N11 en de aanwezigheid van het Alpherium).

3 Beleidskaders

Het vorige hoofdstuk liet zien waar Alphen aan den Rijn om bekend staat en sterk in is. Dat geeft een eerste aanknopingspunt voor kansrijke toekomstperspectieven. De gemeentelijke beleidskaders zijn daarin echter ook bepalend. In dit hoofdstuk schetsen we deze kaders ten aanzien van stedelijke ontwikkeling, economie, arbeidsmarkt en verkeer en vervoer. Daarbij beginnen we op strategisch niveau en vervolgen we met tactische en operationele kaders.

3.1 Structuurvisie Alphen aan den Rijn 2031

In haar toekomstvisie kiest de gemeente voor een ontwikkelingsrichting met drie pijlers: intense stad, vitale dorpen en waardevol landschap. Economisch gezien wordt sterk de nadruk gelegd op de bio-based economy.²⁶ Daarin hebben circulariteit van grondstoffen en opwekking van duurzame energie een belangrijke positie. Door de ligging als knooppunt kan Alphen aan den Rijn fungeren als belangrijke hub voor grondstofstromen in de bio-based economy.

3.2 Coalitieakkoord en uitvoeringsprogramma 2018-2022

Het coalitieakkoord met uitvoeringsprogramma kent meerdere pijlers, waarvan er hier twee met name relevant zijn: duurzaamheid en economie.

- Bij duurzaamheid zet de gemeente vooral in op **energiebesparing** (door bijvoorbeeld meer bewustzijn te creëren), het realiseren van vijf broedplaatsen voor duurzaamheidsinitiatieven en deels financieren, en zo veel mogelijk duurzame energieopwekking.
- Ook bij de pijler economie gaat het om **duurzame groei en een concurrerend vestigingsmilieu**. Gerelateerd aan circulaire economie en duurzaamheid, recreatie en toerisme en verbetering van de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt in de sectoren techniek, Greenport en zorg.

3.3 Economisch actieprogramma 2016-2019

Het meest recente economische actieprogramma was geconcentreerd op vier thema's:

1. **Beste gemeente voor ondernemers** (aantrekkelijk vestigings- en ondernemersklimaat), door het stimuleren van cross-sectorale samenwerking en innovatie in het MKB, en het ondersteunen van starters in hun vestigings- en financieringsvragen.
2. **Onderwijs-arbeidsmarkt**, door het verbeteren van de aansluiting tussen onderwijs en lokale en regionale bedrijfsleven, en het vergroten van de arbeidsparticipatie.
3. **Green Delta** (groene en circulaire economie) met de productie van biomassa en zonne-energie, het creëren van grondstofkringlopen en het duurzaam hergebruik van vastgoed.

²⁶ De Biobased Economy (BBE) is een economie waarin gewassen en reststromen uit de landbouw en voedingsmiddelenindustrie worden ingezet voor niet-voedseltoepassingen. Een economie dus waarin groene grondstoffen ofwel biomassa worden toegepast als materialen, chemicaliën, transportbrandstoffen en energie (elektriciteit en warmte).

4. Alphen aan den Rijn als **aantrekkelijke en recreatieve woonstad**, met de uitbreiding van waterrecreatie, het slimmer koppelen van toeristische bestemmingen en het aantrekkelijk houden van het stadshart.

3.4 Nota toekomstbestendige arbeidsmarkt

In deze nota wordt een inhoudelijke onderbouwing voor het sluiten van een PACT-overeenkomst geleverd. Bij de uitvoering van het PACT vervult de wethouder een verbindende rol over de domeinen van overheid, bedrijven en onderwijs heen. In dit pact zijn de volgende doelen afgesproken:

- Het vervullen van **vacatures** in de tekortsectoren: Techniek, Zorg, Greenport en Logistiek
- Het investeren in **arbeidsmarktrelevant en innovatief scholen**
- **Voorlichten van werkgevers** over belang investeren in menselijk kapitaal
- Focus op **techniek**: faciliteren van de keuze voor techniek

3.5 Actieagenda Recreatie en Toerisme

Recent heeft het Platform Recreatie en Toerisme (PReT) haar nieuwe actieagenda voor de periode 2020-2025 uitgebracht. Het PReT wil samen met de gemeente Alphen aan den Rijn van de gemeente *het* verbindende knooppunt van het Groene Hart maken. Daartoe zijn actielijnen opgezet:

- **Schaalsprong iconen**: gericht op het nog sterker op de kaart zetten van het Archeon, Avifauna en Boskoop.
- **Alphen aan den Rijn, wereldstad aan de Limes**: gebruik maken van het historisch erfgoed (ondergrondse restanten van Castellum Albaniana bij gemeentehuis; Limes fiets- wandel- en vaarroutes in aansluiting op de Oud Hollandse Waterlinie).
- **Tuin van het Groene Hart**: Jonge ranger programma (natuur-educatieve doe-activiteiten voor kinderen), vaardorp Rietveld (overnachten, varen, natuursafari, polderrecreatie) en natuurpad Schouten in Noord- en Zuideinderpolder Aarlanderveen (wandelen, varen, natuurontwikkeling, recreëren, overnachten).
- **Bereikbare bestemmingen**: inzetten op fietssnelpaden, fietshubs, goede vaarroutes en wandelroutekaart.
- **Verblijfsaccommodatie**: extra aanbod (o.a. Van der Valk langs N11, Avifauna, drijvende tuinkamers in de Proeftuin van Holland).
- **Alphen aan den Rijn op de kaart** voor betere *branding*.

3.6 MIPI (2020) en Structuurvisie Verkeer en vervoer (2013)

De SVV (2013) is de eerste opmaat naar de beleidsmatige keuze voor een duurzamer bereikbaarheid van Alphen e.o., maar was vooral gericht op het oplossen van een aantal belangrijke knelpunten, waaraan in de periode 2013-2020 dan ook hard is gewerkt. Met tussendocumenten als o.a. “Gebiedsvisies 7 dorpen” (2018) en “Programma Fiets 2019-2022” is in het begin van 2020 het MIPI (“Meerjaren Investeringsprogramma Infrastructuur: Uitvoeringsprogramma 2020-2024 en Mobiliteitsagenda 2040” (2020)) uitgebracht. Hierin verschuift

de focus naar de ambitie voor een lange termijn duurzame bereikbaarheid. In het MIPI zijn de meest recente beleidsambities verwoord, namelijk dat (MIPI p. 5):

- de **fiets** optimaal wordt gebruikt;
- de **woon- en werkomgeving** goed bereikbaar is;
- er optimaal gebruik wordt gemaakt van het **openbaar vervoer**;
- het weggebruik **duurzaam en veilig** is.

3.7 Strategie bedrijventerreinen Holland Rijnland 2019

Dit betreft een onderzoek uitgevoerd door STEC (2019) naar de kwantitatieve en de kwalitatieve behoefte aan bedrijventerreinen in Zuid-Holland. Alphen aan den Rijn is meegenomen in de subregio Rijn- en Veenstreek samen met de gemeenten Kaag en Braassem en Nieuwkoop. Dat rapport concludeert dat Alphen aan den Rijn hierop moet in zetten:

- faciliteren **MKB** op de bestaande terreinen met uitgeefbaar aanbod;
- waar mogelijk kansen voor **intensief ruimtegebruik** benutten op bestaande bedrijventerreinen;
- nadere **zoekgebieden** bepalen en verder onderzoeken voor lange termijn (2030) bij voorkeur in de directe nabijheid en met aansluiting op de N11;
- bepalen **uitgiftestrategie en profilering** bestaande bedrijventerreinen;
- doorgaan met de ontwikkeling en verdere uitbreiding van bedrijventerrein **Hoogewaard** (bestemmingsplanprocedure) in Alphen aan den Rijn (deels voor HMC);
- kansen onderzoeken voor betere benutting van de huidige planologische **HMC- ruimte** op bestaande bedrijventerreinen, ten behoeve van schuifruimte/compensatieruimte (lange termijn);
- verkennend onderzoek uitvoeren naar gemeente-brede (on)mogelijkheden voor de ontwikkeling van een **circulair bedrijventerrein** in Alphen aan den Rijn;
- waar mogelijk inzetten op het stimuleren van gebruik van technologische middelen, bouwvoorschriften, beschikbare technieken etc. bij bedrijven om **hinder te verminderen** en zo bedrijven in te passen in een lagere categorie;
- tot ontwikkeling brengen van **Steekterpoort II** als bedrijventerrein voor o.a. grootschalige logistiek (< 3 ha);
- **samenwerking** zoeken met A4- en A12-regio.

3.8 Strategische agenda Rijn- en Veenstreek 2020²⁷

Dit betreft een document waar het college Alphen aan den Rijn in juni 2020 mee akkoord is gegaan. Op het gebied van economie wordt de ambitie en het doel uitgesproken dat de regio Rijn- en Veenstreek in 2050 circulair is. Dit wil men op de volgende manier bereiken:

1. Innovatiever leren: met onderwijs beter inspelen op snelle veranderingen in branches als metaal, techniek en zorg;
2. Circulair ondernemen: ondersteunen van bedrijfsleven bij de transitie naar circulaire businessmodellen;
3. Hernieuwbare energie als randvoorwaarde om economische ontwikkeling mogelijk te maken, met focus op opslag van energie;

²⁷ De groene poort naar de Randstand, Landschap als motor voor ontwikkeling

4. Beter leefklimaat: innovatieve projecten en pilots realiseren die helpen de bodemdaling te verminderen of te vertragen, en het gebied klimaat adaptief te maken

3.9 Samenvatting

De beleidskaders van de gemeente Alphen aan den Rijn schetsten een gemeente die vooral wil inzetten op duurzaamheid (bio-based economy in brede zin van het woord), een goede aansluiting van onderwijs en arbeidsmarkt, het onderhouden van de huidige bedrijventerreinen en ontwikkelen van nieuw aanbod, inzet op MKB en vestigingsklimaat, en voorziet in een sterke impuls voor de ontwikkeling van recreatie en toerisme in de gemeente.

4 Trends en ontwikkelingen

Ook werpen we een licht op alle relevante trends en ontwikkelingen voor de nieuwe economische agenda van Alphen aan den Rijn. Hierbij putten we zowel uit nationale trends en ontwikkelingen als lokale en regionale kwesties.

4.1 Economie

De komende jaren zal de vraag van bedrijven naar ruimte met 43-60 ha toenemen binnen de gemeente Alphen aan den Rijn. Dit betreft zowel bedrijven die willen groeien op hun huidige vestigingslocaties als van bedrijven die zich graag in de regio willen vestigen vanwege de uitstekende vestigingsvoordelen. Daarnaast moet een afweging worden gemaakt welke keuzes er worden genomen en de gevolgen hiervan accepteren: wordt 't Groene Hart in stand gehouden, is er ruimte voor Hogere milieucategorieën (HMC), gebieden waar zwaardere industrie zich mag vestigen, en welke gebieden zijn voor wonen en werken?

Voordat de maatregelen binnen de maatschappij werden ingevoerd vanwege het COVID-19 virus zat de economie van Alphen aan den Rijn in de lift. Het aantal WW-uitkeringen en de werkloosheid daalde behoorlijk en daarnaast was er krapte op de arbeidsmarkt.

4.2 Arbeidsmarkt

De verwachting is dat op de arbeidsmarkt verschillende trends voordoen die de arbeidsvraag en de manier van werken beïnvloeden. Het UWV signaleert de volgende trends voor de regio Holland Rijnland.²⁸

- **Flexibilisering van de arbeidsmarkt:** Enerzijds is flexibilisering van de arbeidsmarkt goed om de economie weerbaar te houden: bij een veranderende vraag of ziekte van personeel kunnen bedrijven snel inspringen en bij een economische crisis dienen bedrijven wendbaar te zijn. Anderzijds kan flexibele arbeid zorgen voor minder investering in nascholing, minder gevoel van wederkerigheid bij het tijdelijke personeel met de werkgever en de onzekerheid over werk kan voor de flexwerker zorgen voor het niet kunnen kopen van een huis, uitgestelde gezinsplanning of stress gerelateerde klachten.²⁹ Het vraagt om flexibiliteit, leervermogen en ondernemerschap van werkenden.

Tussen 2015 en 2020 nam het aantal ZZP-ers in Alphen aan den Rijn toe met 2.000 personen tot in totaal bijna 8.000 ZZP-ers. In de regio Holland Rijnland is 15 procent zzp-er en 22 procent heeft een tijdelijke of flexibele aanstelling.³⁰ Bij een economische crisis vormt deze flexibele schil een kwetsbare groep op de arbeidsmarkt.

²⁸ IJzerman S., Velde R. van der (2019) *Regio in Beeld, Holland Rijnland*. Amsterdam: UWV.

²⁹ Ende Martin van der, Wester M., Litjens I., Bakker H., Pol G. van der, Vos P. (2017) *De toekomst in het vizier: Scenario's ten behoeve van strategisch HRM Defensie*. Rotterdam: Ecorys.

³⁰ <https://arbeidsmarktinzicht.nl/coronamonitor#id-impact-economie>

- **Technologische ontwikkelingen:** Door robotisering en digitalisering veranderen, ontstaan en verdwijnen banen, maar in welke mate is vaak onzeker.³¹ De OECD schat in dat 14 procent van de banen een grote kans hebben om geautomatiseerd te worden (naast de 34 procent waarbij kwaliteiten/opleidingsniveau veranderen). Hierin wordt gesteld dat vooral beroepen met een laag opleidingsniveau en routinematig karakter de grootste kans hebben op automatisering. Denk hierbij aan voedselbereiding, productie en de transport en logistiek.³² De vraag naar technisch (hoogwaardig) personeel groeit en bedrijven gaan concurreren in de werving van dit type personeel.³³

In paragraaf 2.2 is beschreven dat in de regio relatief groot deel van de werkzoekenden op zoek is naar een baan in administratie, verkoop of productiewerk. Door digitalisering verdwijnen hier juist de banen en is de kans dat deze mensen werk vinden wat hun voorkeur heeft kleiner. Maar daarnaast is er een groei van banen in de logistiek, transport, callcenters en webshops te verwachten door de groei van online verkoop en winkelen.

- **Vergrijzing en ontgroening:** Het aandeel van de beroepsbevolking wordt kleiner. In Alphen aan de Rijn neemt de beroepsbevolking in aantal personen toe, maar als percentage ten opzichte van de totale bevolking in de gemeente is er tussen 2020 en 2030 een daling waarneembaar (van 59% naar 57%). Dit betekent dat de procentuele verhouding tussen werkenden en niet-werkenden verandert. Het totaal aantal 65-plussers in de gemeente neemt tussen 2020 en 2030 toe van 21,1 duizend naar 25,6 duizend personen, een groei van ongeveer 21 procent.³⁴
De vergrijzing heeft niet alleen invloed op het sociale stelsel, voorzieningenbehoefte en de zorgvraag, maar ook op bijvoorbeeld recreatie en toerisme doordat gepensioneerde Alphenaren meer vrije tijd hebben.

Daarnaast heeft het invloed op de vraag naar arbeid: medewerkers die met pensioen gaan, dienen vervangen te worden en de ervaring die zij hebben dient binnen de organisatie geborgd te worden. In Holland Rijnland zijn vooral in openbaar bestuur, onderwijs en transport relatief veel werknemers 60 jaar of ouder.

- **Veranderende klantwensen, hogere eisen aan personeel:** Consumenten verwachten meer service en klantgerichtheid en zijn vaak directer in hun communicatie. Leerlingen en ouders in het onderwijs, of patiënten in de zorg worden mondiger. Sociale en communicatieve vaardigheden van personeel worden daarmee belangrijker. Daarnaast is het als personeel belangrijk dat je ook blijft leren tijdens je werk om ten alle tijden inzetbaar te blijven, wellicht ook in andere sectoren. Zeker in Alphen waar de tekorten in verschillende sectoren wellicht zullen oplopen vanwege de relatief veel werknemers van 60 jaar of ouder.
- **Globalisering creëert en kost banen Nationale economieën:** De internationale handel kan door de digitalisering verder toenemen. Als een bedrijf de technologische infrastructuur heeft, dan is het mogelijk om op een afgelegen plek met weinig personeel een goedlopend bedrijf te starten. Economieën zijn door de globalisering steeds meer met elkaar verweven. Daarmee is de Nederlandse economische ontwikkeling en dus ook de economie in Alphen aan den Rijn

³¹ SER (2016) *Mens en technologie: samen aan het werk*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad

³² Nedelkoska, L. and G. Quintini (2018), "Automation, skills use and training", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 202, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/2e2f4eea-en>.

³³ Ende Martin van der, Wester M., Litjens I., Bakker H., Pol G. van der, Vos P. (2017) *De toekomst in het vizier: Scenario's ten behoeve van strategisch HRM Defensie*. Rotterdam: Ecorys.

³⁴ CBS Statline

steeds sterker afhankelijk van de mondiale economie en de situaties in het buitenland. ICT vergroot de mogelijkheden van bereikbaarheid en niet-plaatsgebonden werk.³⁵ Door de globalisering in combinatie met technische ontwikkeling ontstaat meer concurrentie uit onverwachte hoek. Fysieke aanwezigheid is niet noodzakelijk om ergens te werken of om op een markt te concurreren. Dit is zowel een kans als een bedreiging voor bedrijven.

Door het openstellen van grenzen is er daarnaast ook een toename in het verkeer van personen en de fysieke arbeidsmigratie.^{36 37}

Gevolgen op de werkvloer

De geschetste ontwikkelingen op de arbeidsmarkt vragen van werknemers vaardigheden om productief en inzetbaar te blijven. Het UWV signaleert de volgende trends voor de regio Holland Rijnland:³⁸

- **Aanpassingsvermogen en flexibiliteit:** Taken en competenties veranderen en deze verandering zet door. De vaardigheid om aan te passen, flexibel om te gaan met veranderende eisen op de werkvloer en een open leerhouding worden belangrijk. Dit stelt in staat om te blijven ontwikkelen en een leven lang verder te leren. Het belang van scholing en ontwikkeling neemt toe door de snelle veroudering van kennis en vaardigheden.³⁹
- **Stijgend opleidingsniveau gevraagd:** Tussen 2008 en 2018 daalde in Holland Rijnland het aandeel laagopgeleiden in de werkzame beroepsbevolking van 25 procent naar 19 procent, het aandeel hoger opgeleiden steeg in deze periode van 33 procent naar 39 procent.⁴⁰
- **Beroepsoverstijgende vaardigheden** worden steeds belangrijker.⁴¹ De belangrijkste vaardigheden die het UWV signaleert zijn digitale vaardigheden, samenwerken (buiten het eigen vakgebied), probleemoplossend vermogen, servicegerichtheid en wendbaarheid.⁴² Ook creativiteit, analytisch vermogen en communicatieve vaardigheden worden belangrijk geacht.⁴³ Kennisnet en SLO noemen de 21st century skills die leerlingen voor hun toekomstige werkloopbaan nodig hebben:⁴⁴
 - sociale en culturele vaardigheden
 - zelfregulering
 - kritisch denken
 - creatief denken
 - probleem oplossend vermogen
 - computational thinking (logisch benaderen van problemen en die oplossen met computertechnologie)
 - informatie vaardigheden
 - ICT-basisvaardigheden
 - media wijsheid

³⁵ SER (2016) *Mens en technologie: samen aan het werk*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad

³⁶ VNG (2015) *Overzicht trends en ontwikkelingen: Een outside-in analyse van de belangrijkste bewegingen in het sociaal domein*.

³⁷ Cedris (2011) *Agenda van de toekomst 2025: Trendrapportage*. Tiel: Stimio Communicatie & Presentatie.

³⁸ IJzerman S., Velde R. van der (2019) *Regio in Beeld, Holland Rijnland*. Amsterdam: UWV.

³⁹ SER (2016) *Mens en technologie: samen aan het werk*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad

⁴⁰ IJzerman S., Velde R. van der (2019) *Regio in Beeld, Holland Rijnland*. Amsterdam: UWV.

⁴¹ SER (2016) *Mens en technologie: samen aan het werk*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad

⁴² IJzerman S., Velde R. van der (2019) *Regio in Beeld, Holland Rijnland*. Amsterdam: UWV.

⁴³ Bakker H., Jong O. de, Wester M., Slaakweg A. (2019) *Onderzoek arbeidsvraag Wijkevoort*. Rotterdam: Ecorys.

⁴⁴ Kennisnet (2017) *Alles wat u moet weten over 21e eeuwse vaardigheden* <https://www.kennisnet.nl/artikel/6648/alles-wat-u-moet-weten-over-21e-eeuwse-vaardigheden/>

- communicatieve vaardigheden
 - samenwerken.
- **Belang van Kennis** wordt ten slotte door UWV benadrukt.⁴⁵
Het gaat hierbij niet zozeer om parate kennis, maar bovenal om de toegang tot betrouwbare kennis. De vaardigheden om deze te vinden, te beoordelen op bruikbaarheid en betrouwbaarheid en in te zetten voor de werkzaamheden.

4.3 Innovatiekracht en werkmilieus

De geografische concentratie van verschillende typen bedrijven draagt bij aan de innovatiekracht van de gemeente Alphen aan den Rijn. Het tot stand brengen van cross-overs tussen bedrijven zorgt ervoor dat deze van elkaar leren en gezamenlijk nieuwe kennis en toepassingen ontwikkelen. Daarnaast gaat het om creëren van een systeem waarin tevens andersoortige bedrijven met elkaar verbonden zijn en samenwerken. Het versterken van de kruisbestuiving tussen clusters zoals greenport en landbouw, en zakelijke dienstverlening, ICT en gezondheidszorg is de opgave voor de toekomst binnen de gemeente.

Een economische vernieuwing vindt plaats door diversificatie van en kruisbestuiving tussen economische sectoren resulterend in de ontwikkeling van nieuwe marktniches. Om deze vernieuwing te bevorderen is het clusteren van bedrijven en het ontwikkelen van netwerkkracht van belang. Daarbij is behoefte aan ontmoeting tussen ondernemers en mogelijkheden tot samenwerking. De Economic Development Board Alphen aan den Rijn kan hierin een faciliterende en stimulerende rol spelen. Daarnaast bestaat ook het platform Groene Hard Werkt!, wat zich richt op het stimuleren, verbinden en ondersteunen van circulaire ondernemers in het Groene Hart inclusief Alphen aan den Rijn.

De innovatiekracht van het MKB is in toenemende mate een aandachtspunt.⁴⁶ MKB-bedrijven hebben met name behoefte aan ondersteuning op het gebied van financiering, strategieontwikkeling en matching van de juiste kennis (in samenwerking met opleidingsinstanties en andere kennisbronnen).

Bovendien is er vraag naar vestigingsmilieus die kruisbestuiving en kennisontwikkeling faciliteren. Denk hierbij aan campusontwikkeling, ruimte bieden aan start en doorgroei van nieuwe bedrijvigheid in incubators, science parks en open innovatiecentra. Ook ontstaat een vraag naar werklocaties waar een ecosysteem van bedrijven aanwezig is dat binnen een (top)sector of een combinatie van sectoren een sterk netwerk van samenwerkende bedrijven vormt.

Daarnaast is er een landelijke trend gaande waarbij de spanning tussen ruimtebeslag voor wonen en werken toe neemt. De mogelijkheid bestaat dat wonen hierin naar verhouding de meeste ruimte wint, met als gevolg kans op (onnodige) groeidemping van het lokale bedrijfsleven. Als daarnaast eenmaal een gebied de bestemming wonen krijgt opgelegd, is het moeilijk om dit gebied terug te transformeren tot gemengd of industrie met als potentieel gevolg dat bedrijven binnen de regio niet kunnen uitbreiden en wellicht de regio verlaten. Alphen zelf heeft ook een woningopgave, dus de druk die op de ruimte ligt voor ondernemen en bedrijvigheid is bekend in de regio.

⁴⁵ IJzerman S., Velde R. van der (2019) *Regio in Beeld, Holland Rijnland*. Amsterdam: UWV.

⁴⁶ Platform31 (2019), Aan de slag voor het brede MKB.

4.4 Landschap

Alphen aan den Rijn is gelegen in het Groene Hart, te midden van een groot areaal aan veenlandschap. Dit veenlandschap brengt grote uitdagingen met zich mee. Het heeft relatief weinig draagkracht. Door intensief gebruik (landbouw, verstedelijking) dreigt bodemdaling. Dit wordt versterkt door de verlaging van het grondwaterniveau. Het resultaat is een onstabiele ondergrond en veenoxidatie: het vrijkomen van CO₂.

4.5 Circulaire economie en duurzaamheid

De roep om meer circulariteit en duurzaamheid klinkt steeds breder en de gemeente Alphen aan den Rijn is zich daar ook steeds meer van bewust. De omarming van deze concepten blijkt ook steeds meer in recente beleidsstukken. In 2016 heeft Metabolic⁴⁷ geconcludeerd dat er zes onderscheidende ontwikkelingen zijn ten aanzien van circulariteit, en die kansrijk zijn voor Alphen aan den Rijn en omstreken:

1. **Circulaire landbouw.** Dit is met name gericht op het in stand houden van de ondergrond. Mogelijke oplossingsrichtingen zijn extensievere landbouw, introductie van nieuwe technologieën om de bodem minder te belasten en introductie van andere koeienrassen, zoals de Blaarkop en Waterbuffel. Verder is het mogelijk om de draagkracht van de ondergrond te vergroten met onderwaterdrainage en landophoging te plegen met organische massa.
2. **Circulaire maakindustrie.** Hierbij ligt met name de ontwikkeling in het circulair maken van de productieketen, waardoor er geen grondstoffen verspild worden. Zo kan verpakkingsmateriaal bijvoorbeeld gemaakt worden van biobased materialen, waaronder gewassen als Miscanthus en organische reststromen.
3. **Circulair bouwen en renoveren.** Ook bij nieuwbouw van woningen worden in toenemende mate oude bouwmaterialen opnieuw gebruikt. Tevens is het in het Groene Hart noodzakelijk dat er wateradaptief wordt gebouwd om schade door bodemdaling en wateroverlast te beperken.
4. **Circulaire sierteelt.** Door gewasrotatie ('polycropping') neemt de milieudruk af en zijn er minder grondstoffen nodig ten opzichte van monocultuur. Bovendien kunnen inputs slim uitgewisseld worden tussen sectoren. De sierteelt kan bijvoorbeeld biobased materialen leveren aan de maakindustrie, en de sierteelt kan juist CO₂-reststromen van de industrie en energiesector gebruiken.
5. **Duurzame verhandeling.** Vergroening van de logistiek is mogelijk door schaalvergroting, gebruik van biobased verpakkingen en vervoer op waterstof, elektriciteit en biomassa.
6. **Zelfvoorzienendheid in energie.** 95 procent van de energie in het Groene Hart komt momenteel uit fossiele grondstoffen. Door kringlopen te maken met groene energie kan verder verduurzaamd worden. Denk bijvoorbeeld aan inzet van windmolens en zonnepanelen, zowel op daken van huizen als op bedrijventerreinen en kantoorlocaties. Werklocaties kunnen ook energieneutraal gemaakt worden door gebruik van koeling uit oppervlaktewater.

4.6 Vrijtijdseconomie en gastvrijheid

Sinds enkele decennia is de beleveniseconomie in opkomst. Consumenten hechten daardoor steeds meer waarde aan de aspecten **authenticiteit, kwaliteit en duurzaamheid**. Bezoekers zijn bereid meer te betalen, als er maar een hoogwaardig concept aangeboden wordt. Dit geldt met name voor binnenstedelijke recreatie en toerisme, en voor attracties.

⁴⁷ Metabolic Consulting (2016), Het Groene Hart circulair. Circulaire kansen voor een veerkrachtig Groene Hart.

Hoewel de totale vrijetijdsmarkt in Nederland redelijk constant blijft, is landelijk toerisme steeds meer afhankelijk van de landelijke kwaliteit (water en groen, met goede fiets-, wandel en OV-infrastructuur) in combinatie met hoogwaardige logies. Kamperen in eigen land neemt lichtelijk de in populariteit af laatste jaren, al heeft kamperen in eigen land tijdens de COVID-19 periode weer een boost gekregen. Daarnaast is de vraag naar vakantiewoningen in eigen land toegenomen, ook ten gevolge van het niet mogen reizen naar het buitenland vanwege COVID-19.

Dag- en verblijfstrips naar 'second cities' nemen in populariteit toe. Dit heeft te maken met het overtoerisme in de grote steden. Kleinere steden zoals Alphen aan den Rijn kunnen daarvan profiteren, zolang ze erin slagen om hun 'digitale visitekaartje' te verbeteren. Specifieke segmenten zoals *food tourism* (toerisme waarin het culinaire aspect een belangrijk motief vormt) en bezoeken aan attracties met een totaalconcept zijn in opkomst. Dus een attractie die onderdeel is van een onderscheidend verhaal, met een vervolg in retail en horeca.

4.7 Transport en mobiliteit

De toekomst van transport en mobiliteit kent op dit moment grote onzekerheden. Technologische innovaties volgen elkaar snel op, en er zijn steeds stringenter eisen aan transport en mobiliteit om de negatieve effecten (files, emissies, verkeersveiligheid, geluid, landschapsvervuiling, etc.) zo veel mogelijk terug te dringen.

Op technologisch gebied is een tweetal ontwikkelingen dominant:

- **Schonere voertuigen:** er zijn verschillende nieuwe vormen van energiedragers die voertuigen aandrijven. De belangrijkste nieuwe alternatieven zijn elektriciteit, waterstof, LNG, groen gas en biobrandstoffen. Niet duidelijk is hoe het voertuigpark er over 20 jaar uitziet: een mix van energiedragers, of één dominante vorm? Ook is onduidelijk hoe groot het aandeel van "fossiel" blijft, en hoe zich dit in de tijd gaat ontwikkelen. Beleid en praktijk lopen niet altijd hand in hand op. Belangrijk is ook te beseffen dat de dynamiek voor personenmobiliteit fors verschilt van die van het goederenvervoer, met verschillende tijdpaden, en mogelijk ook verschillende voorkeuren voor de meest gewenste vorm van energiedrager. Uiteraard kan Alphen niet sturen op de maatschappelijke uitkomsten van deze trends, maar in ieder geval wel de belangrijkste beleidsopties open houden voor wat betreft het eigen mobiliteitsbeleid.
- **Slimmere voertuigen:** auto's en trucks kunnen steeds meer "zelf", en de communicatie tussen voertuigen onderling en tussen de voertuigen en de infrastructuur leidt tot nieuwe vormen van transport en mobiliteit. Dit stelt nieuwe eisen aan fysieke en digitale infrastructuur, ook hier kan het Alphense mobiliteitsbeleid op inspelen.

Naast deze technologische ontwikkelingen zijn ook organisatorische ontwikkelingen van belang:

- Voor personenmobiliteit blijft er spanning bestaan tussen openbaar en individueel personenvervoer. **Nieuwe marktvormen** (MAAS) moeten slim gebruik van OV stimuleren, maar **coordinated automated driving** in combinatie met schone auto's en deelgebruiksystemen maakt ook individueel vervoer de komende jaren (erg) aantrekkelijk. Voor een pendel- en centrumgemeente als Alphen levert dit beleidsmatig natuurlijk de nodige uitdagingen op.
- Voor goederenvervoer is er ook geen eenduidig toekomstbeeld te schetsen. Innovaties in de logistiek (o.a. IoT) leiden mogelijk tot verdichting en bundeling van goederenstromen, met meer

en meer hub en spoke systemen die de punt-tot-punt relaties vervangen. Met op de dikke assen **grotere en zwaardere voertuigen** (Super Eco Combi, platooning) en op de **last-mile transporten slimme, schone en kleinere transporteenheden**. Voor Alphen een uitdaging, want er worden andere eisen gesteld aan ligging en uitrusting van bedrijfslocaties.

- En de trend naar **duurzamer goederentransport** is nog niet beëindigd. Verdergaande modal shift, en innovatieve multimodale oplossingen bieden kansen voor gemeenten die multimodale opties bieden (zoals Alphen), maar er moet gericht beleid worden gevoerd om die opties (water/rail/weg) ook daadwerkelijk te realiseren. De ambities van o.a. de ontwikkeling van Steekterpoort II als duurzaam logistiek knooppunt, en Greenport sluiten hier goed bij aan: verbetering van de mobiliteit met duurzame agrologistiek door een “busroute” voor kleine vrachten in te stellen, slim vrachten te combineren en elektrisch vervoer.

En dan is uiteindelijk ook het gedrag van de transporteurs en de “mobilisten” van belang:

- Voor “kantoor”- en scholieren/studenten-mobiliteit is tijdens COVID-19 plotseling gebleken dat **digitaal werken/leren/studeren** tot heel andere mobiliteitspatronen kan leiden, waarbij niemand op dit moment durft te voorspellen of deze effecten blijvend zijn, maar waar wel van gezegd kan worden dat de mogelijkheden groter zijn dan voorheen gedacht, en mentaal veel dichterbij. Wat betekent dit voor de dagelijkse pendelstromen van en naar Alphen?
- Transporteurs leven al jaren in een zeer competitieve, en niet altijd heel renderende markt, en keuzes in het verleden waren vaak conservatief, en truck-gericht. Nu zien we “digitalere” logistieke bedrijven (het wereldwijd hoogst gewaarde bedrijf op de beurzen is Amazon, in wezen een digitale B2C groothandel met een mix van eigen en ingekochte innovatieve logistieke faciliteiten), die ook anders omgaan met **oplossingen in duurzaamheid**. Deze mindshift kan leiden tot een logistieke sector met een schoner en arbeidsintensiever profiel, en dus aantrekkelijker als onderdeel van een innovatief vestigingsklimaat. Met veranderende en in elkaar overvloeiende (verticale integratie) groothandels, distributie- logistieke en detailhandelsactiviteiten. En kan de werkgelegenheid per m² bvo van een e-fulfilment distribubedrijf een factor 5 tot 12 hoger zijn (afhankelijk van de concrete invulling) dan die van een “traditionele” distributievevestiging. De volgende tabel met werkgelegenheidscijfers van e-fulfilment laat dat zien.

Tabel 4.1: Werkgelegenheid per m² van verschillende vormen e-fulfilment

	Arbeitsplaatsen per m ² BVO
Traditioneel distributiecentrum met lage arbeidsinzet	1,0 per 1.000 m ² bvo
Traditioneel distributiecentrum (gemiddeld)	2,0 per 1.000 m ² bvo
Arbeidsintensief traditioneel distributiecentrum	3,3 per 1.000 m ² bvo
XXL distributiecentrum (> 40.000 m ²)	3,0 per 1.000 m ² bvo
E-fulfilment distributiecentrum (gemiddeld)	10-15 per 1.000 m² bvo
Arbeidsintensief e-fulfilment distributiecentrum	20-25 per 1.000 m² bvo

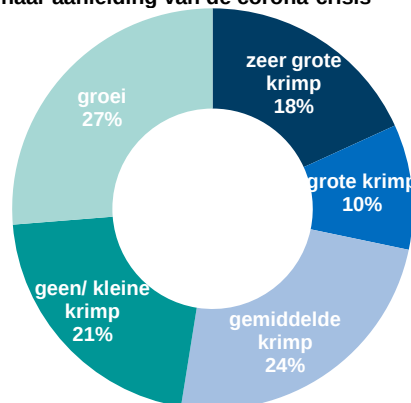
Bron: CBRE (2013), Prologis (2015), Buck Consultants International (2016) en DHL (2017)

4.8 COVID-19

De corona-crisis heeft invloed op de ontwikkelingen van de vacaturemarkt en de werkgelegenheid. In figuur 4.1 staat het aandeel werknemers dat in de regio Holland Rijnland werkzaam is, verdeeld naar economische sector dat naar aanleiding van de corona crisis te maken heeft met zeer grote krimp tot groei.

Het UWV signaleert dat in Holland Rijnland ongeveer 28 procent van de werknemers in een sector werkt die te maken heeft met (zeer) grote krimp van werkgelegenheid, zoals de uitzendbranche, horeca, cultuur, en detailhandel non-food. Ongeveer 24 procent van de werknemers in Holland Rijnland werken in sectoren waar gemiddelde krimp van de werkgelegenheid wordt verwacht, zoals gespecialiseerde zakelijke dienstverlening, groothandel, bouwnijverheid. Daarnaast werkt 21 procent in een sector waar geen tot een kleine krimp wordt verwacht, zoals onderwijs, detailhandel/food, financiële instellingen en informatie & communicatie sector. Aan de andere kant werkt ongeveer een kwart in een sector waar de werkgelegenheid juist toeneemt, zoals de zorg en openbaar bestuur.⁴⁸

Figuur 4.1: Aandeel werknemers in regio Holland Rijnland dat werkt in een sector dat sterke tot geen krimp ervaart naar aanleiding van de corona-crisis

Bron: UWV (2020) Coronacrisis: impact op de werkgelegenheid in Holland Rijnland. Peildatum werknemersaantallen oktober 2019.

De huidige ontwikkelingen laten al de eerste grote aantallen ontslagen zien als gevolg van COVID-19, met name in de horeca- en cateringsector. Deze sector is licht vertegenwoordigd in de gemeente Alphen aan den Rijn (zie tabel 1). Vakbond CNV voorspelt echter dat in de detailhandel ook veel ontslagen zullen vallen, de sector die ook sterk vertegenwoordigd is in gemeente. Daarnaast voorspelt het Centraal Planbureau een stevige nationale economische crisis tussen de 4,5 en 9,4% afhankelijk hoelang de contactbeperkingen aanhouden. Daar staat tegenover dat het aantal banen in de Zorg en Welzijn sector zal stijgen, een sector die al goed vertegenwoordigd is in de sector.

Maar de Coronacrisis heeft ook invloed gehad op onze manier van werken. In een korte tijd is de ontwikkeling om meer online te werken breed verspreid. Thuiswerken en de inzet van digitale middelen zijn normaal geworden en mede daardoor nam de vraag in ICT-personeel toe. Voor thuiswerkers geldt ook dat zij meer digitale vaardigheden moeten hebben om in contact te blijven met collega's en klanten.⁴⁹ Het is nog onzeker wat de Coronacrisis voor effect zal hebben op de vraag naar kantoorruimte. Momenteel is er door het coronavirus minder behoefte aan kantoorruimte, maar Ecorys verwacht geen substantiële reductie in de toekomstige vraag naar kantoorruimte. Zelfs wanneer een deel van de kantoorwerkers vaker thuis zal werken in de toekomst, zal economische groei zorgen voor een tegengestelde beweging, namelijk extra vraag naar kantoorruimte. Het exacte saldo van deze twee tegengestelde bewegingen is momenteel niet met zekerheid te bepalen.

⁴⁸ Verduijn F. (2020) *Coronacrisis: impact op de werkgelegenheid in Holland Rijnland*. Amsterdam: UWV.

⁴⁹ Etil Research (2020) *Kansrijk uit de coronacrisis: Experts over de impact van de coronacrisis op de arbeidsmarkt*. Sittard: Etil Research.

De schaduwzijde van thuiswerken is dat er minder werkervaringsplekken kunnen worden gecreëerd. En ook het volgen van een stage waarbij de stagiair thuiswerkt heeft niet hetzelfde leereffect als wanneer deze in een omgeving met collega's is. Daarnaast zijn er door de crisis ook minder stageplekken voorhanden.

4.9 Samenvatting

In het kort heeft Alphen aan den Rijn met de volgende trends en ontwikkelingen te maken:

- **Spanning** tussen ruimtebeslag voor wonen en werken neemt toe. De mogelijkheid bestaat dat wonen hierin naar verhouding de meeste ruimte wint, met als gevolg kans op (onnodige) groeidemping van het lokale bedrijfsleven;
- **Flexibilisering en technologisering** op de arbeidsmarkt, met toenemend belang van kennis en omscholing;
- Toename van **cross-overs** tussen sectoren en noodzaak voor creatie van netwerken ter stimulering van innovatie;
- **Bodemdaling** vormt een bedreiging, maar biedt tegelijkertijd ook kansen, voor landschap én economie/leefbaarheid in Alphen aan den Rijn;
- **Circulariteit en duurzaamheid** zijn noodzakelijk voor de economie van de 21e eeuw, maar ook kansrijk bij toepassing in de lokale land- en tuinbouw, bouw en industrie;
- **Recreatie en toerisme** vragen steeds meer om kwaliteit en authenticiteit/onderscheiding om groei te kunnen realiseren;
- In de **transport en logistiek** draait het om verduurzaming (grondstoffengebruik; overlast) en technologisering.
- **COVID-19** zal bepaalde sectoren, zoals sport, cultuur en horeca, harder raken dan sectoren die ondanks COVID-19 door konden met hun bedrijfsvoering zoals detail -en groothandel, landbouw en logistiek.

Over Ecorys

Ecorys is een toonaangevend internationaal onderzoeks- en adviesbureau dat zich richt op de belangrijkste maatschappelijke uitdagingen. Door middel van uitmuntend, op onderzoek gebaseerd advies, helpen wij publieke en private klanten bij het maken en uitvoeren van gefundeerde beslissingen die leiden tot een betere samenleving. Wij helpen opdrachtgevers met grondige analyses, inspirerende ideeën en praktische oplossingen voor complexe markt-, beleids- en managementvraagstukken.

Onze bedrijfsgeschiedenis begon in 1929, toen een aantal Nederlandse zakenlieden van wat nu beter bekend is als de Erasmus Universiteit, het Nederlands Economisch Instituut (NEI) oprichtten. Het doel van dit gerenommeerde instituut was om een brug te slaan tussen het bedrijfsleven en de wereld van economisch onderzoek. Het NEI is in 2000 uitgegroeid tot Ecorys.

Door de jaren heen heeft Ecorys zich verspreid over de wereld met kantoren in Europa, Afrika, het Midden-Oosten en Azië. Wij werven personeel met verschillende culturele achtergronden en expertises, omdat wij ervan overtuigd zijn dat mensen met uiteenlopende eigenschappen een meerwaarde kunnen bieden voor ons bedrijf en onze klanten.

Ecorys excelleert in zeven werkgebieden:

- Economic growth;
- Social policy;
- Natural resources;
- Regions & Cities;
- Transport & Infrastructure;
- Public sector reform;
- Security & Justice.

Ecorys biedt een duidelijk aanbod aan producten en diensten:

- voorbereiding en formulering van beleid;
- programmamanagement;
- communicatie;
- capaciteitsopbouw (overheden);
- monitoring en evaluatie.

Wij hechten waarde aan onze onafhankelijkheid, onze integriteit en onze partners. Ecorys geeft om het milieu en heeft een actief maatschappelijk verantwoord ondernemingsbeleid, gericht op meerwaarde voor de samenleving en de markt. Ecorys is in het bezit van een ISO14001-certificaat dat wordt ondersteund door al onze medewerkers.

Postbus 4175
3006 AD Rotterdam
Nederland

Watermanweg 44
3067 GG Rotterdam
Nederland

T 010 453 88 00
F 010 453 07 68
E netherlands@ecorys.com
K.v.K. nr. 24316726

W www.ecorys.nl

Sound analysis, inspiring ideas